

KİT'leri Hususi Sermayenin Bir Aparatı Haline Getirme: 1946-1960 Dönemi'nde İştirakler

Ferhat AKYÜZ

Doç. Dr., Samsun Üniversitesi, Sivil Havacılık Yüksekokulu Havacılık Yönetimi Bölümü, Samsun

E-Mail: akyuzferhat@yahoo.co.uk

ORCID ID: 0000-0001-6825-294X

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 14.03.2025 Kabul Tarihi / Accepted: 17.10.2025

ÖZ

AKYÜZ, Ferhat, **KİT'leri Hususi Sermayenin Bir Aparatı Haline Getirme: 1946-1960 Döneminde İştirakler**, CTAD, Yıl 22, Sayı 44 (Bahar 2026), s. 427-458.

İkinci Dünya Savaşı'nın hemen ardından Türkiye'de siyasal yaşamın dönüşümü ve uygulanan liberal ekonomi politikalarının gereği olarak özel sermayenin ihtiyaçları öncelik kazanmıştı. 1930'ların devletçi politikaları ve İkinci Dünya Savaşı sırasında ekonominin geniş bir kesiminin kamu denetimine alınması, savaş sonrasında özel sermayenin birikim olanaklarını genişletme yönünde bir söylemin/eğilimin ortaya çıkmasına neden olmuştu. Bu söylemin temel unsurlarından biri, Kamu İktisadi Teşebbüsleri'nin (KİT) özel sermayeye devriydi. Ancak bu devir hiçbir zaman tam olarak gerçekleşmemişti. Bu çalışma, özel sermayenin birikim olanaklarının genişlemesinde KİT'ler ile özel sektör arasındaki ilişkiyi analiz etmektedir. Bu çerçevede çalışmada 1946-1960 yılları arasında KİT'lerin iştirakleri odak olarak belirlenmiştir. Araştırma, sosyal ağ analizi yöntemi kullanılarak 1960 TBMM tutanaklarından elde edilen verilerin Gephi programı ile görselleştirilmesi ve programdan elde edilen merkezilik metriği analizi üzerinden yürütülmüştür. Elde edilen veriler ve görselleştirmeler, özel sermayenin ve

kooperatiflerin iştiraklerde ana aktör olduğunu göstermektedir. Ancak iştiraklerin taahhüt edilen sermaye payları incelendiğinde, kamu/KİT'lerin payının özel sermayeden üç kat daha yüksek olduğu görölmektedir. Bu durum, görünürde özel sermayenin ön planda olduğu ancak arka planda kamu kaynaklarının özel sermayeye aktarıldığı bir mekanizmanın işlediğine işaret etmektedir. Sonuç olarak, bu çalışma 1946-1960 yılları arasında KİT iştiraklerinin, kamudan özel sermayeye kaynak aktarımının bir düzeneği olarak işlev gördüğünü ortaya koymaktadır. Bu süreçte, özel sermaye lehine bir kaynak transferi gerçekte işmiş ancak bu transfer doğrudan KİT'lerin özelleştirilmesi yoluyla değil, iştirakler üzerinden dolaylı bir mekanizma ile sağlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: KİT'ler, Iştirakler, Özel Sermaye, Kamu Sermayesi, Sosyal Ağ Analizi, 1946-1960 Dönemi,

ABSTRACT

AKYÜZ, Ferhat, **Making State Economic Enterprises an Apparatus of Private Capital: Subsidiaries in the Period of 1946-1960**, CTAD, Year 22, Issue 44 (Spring 2026), pp. 427-458.

Immediately following the Second World War, the transformation of political life in Turkey and the requirements of liberal economic policies led to the prioritization of the needs of private capital. The statist policies of the 1930s and the subsequent expansion of state control over a larger segment of the economy during the war created a post-war discourse aimed at expanding the accumulation opportunities for private capital. One of the key elements of this discourse was the transfer of State Economic Enterprises (SEEs) to private capital. However, this transfer was never fully realized. This study analyses the relationship between SEEs and the private sector in the expansion of the accumulation possibilities of private capital. In this framework, the study focuses on the subsidiaries of SEEs between 1946-1960. The research employs the social network analysis method, utilizing data obtained from the 1960 Turkish Grand National Assembly minutes, visualized through the Gephi program, and analyzed using centrality metrics derived from the program. The data and visualizations reveal that private capital and cooperatives were the primary actors in these subsidiaries. However, when the committed capital shares of the subsidiaries are examined, the share of the public/SEEs is found to be three times higher than that of private capital. This suggests that while private capital appeared to be dominant on the surface, a mechanism was in place to transfer resources from the public sector to private capital in the background. In conclusion, this study demonstrates that SEE subsidiaries functioned as a mechanism for transferring resources from the public sector to private capital between 1946 and 1960. During this process, resource transfers in favor of private capital occurred, not through the direct privatization of SEEs, but indirectly through the mechanism of subsidiaries.

Keywords: State Economic Enterprises (SEEs), Subsidiaries, Private Capital, Public Capital, Social Network Analysis, 1946-1960 Period.

Giriş

1940'ların ortalarından itibaren hem CHP hem de yeni kurulan siyasi partiler, farklı tonlarda ve bağlamlarda olsa da KİT'lerin (Kamu İktisadi Teşebbüsleri) özel sektöre devrinin¹ elzem olduğunu vurgulamaya başlamışlardı. Ancak 1953 sonrasında KİT'lerin ekonomideki rolü, hem sermaye artırımları hem de başlangıçta Sümerbank veya Etibank bünyesinde bulunan kâğıt ve selüloz, çimento gibi fabrika veya müesseselerin bağımsız birer KİT'e dönüştürülmesi yoluyla genişletilmişti. 1950'li yıllarda KİT'lerin özel sektöre devri yerine ekonomideki rollerinin güçlendirilmesinin temelinde artan iç talep ve ödemeler dengesi açıkları yatmaktaydı. 1946'dan itibaren uygulanan serbest dış ticaret rejimi ithalatın genişlemesine yol açmış; ancak 1953'te dış ödeme sıkıntılarının baş göstermesi üzerine ithalat kısıtlamalarına gidilmişti. Söz konusu dış ticaret açığının kapatılabilmesi, yerli mal ve hizmet üretiminin artırılmasıyla mümkün görünmekteydi. Diğer taraftan kentleşme ve tüketimdeki hızlı artış, özellikle büyük şehirlerde konut, ulaşım, eğitim ve sağlık gibi altyapı ve temel hizmetlerde giderek büyüyen bir arz yetersizliğine neden olmuştu. Tüm bu gelişmeler, dönemin hükûmeti nezdinde, yaşanan iktisadi sorunların çözümü için KİT'lerin faaliyet alanlarının genişletilmesini bir zorunluluk haline getirmişti.

1930'lu yıllarda devletin, özellikle iktisadi alanda faaliyet gösterme eğilimi ve/veya zorunluluğu,² devlete ait iktisadi teşebbüslerin sayısında artışa ve mevcutların etkinlik alanlarının genişletilmesine yol açmıştı. Bu süreçte devletçi politikaların hayata geçirilmesi amacıyla ilk olarak 1932'de Devlet Sanayi Ofisi (DSO) ve Türkiye Sanayi Kredi Bankası (TSKB) gibi iki kurum tesis edilmişti. 1930'lar devletçilik anlayışı içinde temel olarak iki farklı eğilim bulunmaktaydı: “Geçici Devletçiler” ve “Sürekli Devletçiler”. Geçici devletçilere göre devletin sanayideki müdahalesi, özel sektörün yeterli güce ulaşmaya kadar sürecek geçici bir tedbirdir.³ Sürekli devletçiler ise temel ve stratejik sektörlerdeki kamu varlığının

---

¹Çalışmada “özelleştirme” yerine “KİT'lerin özel sermayeye devri” ifadesinin tercih edilmesinin nedeni, tarihsel bağlama uygunluk göstermesidir. “Özelleştirme” kavramı, kamuya ait varlıkların ve işletmelerin özel sektöre devredilmesi anlamında sistematik bir politika olarak 1970'lerdeki deregülasyon sürecinde ortaya çıkmıştı. Oysa 1940'lar ve 1950'ler Türkiye'sinde kamuya ait iktisadi işletmelerin “hususî sermayeye devri”, bu sonraki dönemin özelleştirme uygulamalarından niteliksel olarak farklılık göstermekteydi. Dolayısıyla, söz konusu döneme özgü olan bu söylemin çalışmada kullanılması tercih edilmiştir.

² Bk. Bilsay Kuruç, *Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi Büyük Devletler ve Türkiye*. Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2011, s. 9.

³ Ulaş Kıpıl-Özgür Uyanık, *Türkiye Millî İktisat Tarihi: Devletçilik*, Kaynak Yayınları, 2001, s. 98.

kalıcı olması gerektiğini savunuyordu.⁴ Ancak her iki grubun da ortak noktası, nihai hedef olarak özel sektörün desteklenmesi ve geliştirilmesi fikriydi. Ne var ki DSO ve TSKB'nin işleyişı, bu iki yaklaşım arasındaki temel farklılıklar nedeniyle bir çatışma alanı yaratmıştı. Yaşanan bu sorunu aşmak amacıyla 1933 yılında söz konusu iki kurum lağvedilerek yerine sanayileşme hamlesinin ana aktörü olacak Sümerbank kurulmuştu. 1935'te ise madencilik ve enerji sektörlerini yönetmek üzere Etibank tesis edilmişti. Sümerbank, erken Cumhuriyet dönemi devletçilik politikası içindeki iki karşıt eğilim arasında, özel sektör çıkarlarını gözetken bir uzlaşma kurumu olarak konumlanmıştı. Bu iki ana bankaya bağılı olarak çok sayıda fabrika ve müessese faaliyete geçirilmişti. 1938 tarihli ve 3460 sayılı Kanunla Sümerbank, Etibank, Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası, Denizbank ve Devlet Ziraat İşletmeleri Kurumu, İktisadi Devlet Teşekkülleri (İDT) olarak tanımlanmıştı. İkinci Dünya Savaşı boyunca yürürlükte olan Millî Korunma Kanunu aracılığıyla kamu işletmelerinin sayısı ve ekonomideki rolü, devletin müdahale kapasitesini artırma amacıyla genişletilmişti. 1950'lerin ortalarından itibaren ise uygulanan ithal ikameci sanayileşme politikası ve Millî Korunma Kanunu'nun yeniden uygulanmaya konulmasıyla birlikte, kamu işletmelerinin hem sayılarında hem de faaliyet alanlarında kayda değer bir genişleme yaşanmıştı. Bu gelişmelerle birlikte 1960 Anayasası ve 1964 tarihli 440 sayılı kanun ile kamu işletmeleri, “Kamu İktisadi Teşebbüsleri” (KİT) genel kavramı altında tanımlanmaya başlamıştı.

1930'lu yıllardan itibaren devletin iktisadi alandaki rolü, dönemsel politikalar çerçevesinde özel sektör lehine tesis edilmişti. 1950'lerde ise KİT'ler aracılığıyla özel sektör çıkarları daha belirgin ve sistemli bir şekilde desteklenmişti. Bu destek, iki temel politikayla hayata geçirildi. Birincisi, kamu fiyatlandırma politikaları aracılığıyla özel sektörün desteklenmesiydi. Bu kapsamda, KİT'ler tarafından üretilen ara mallar ve girdiler, maliyetlerinin altında fiyatlandırılarak özel sektöre avantaj sağlandı. Bunun yanı sıra 1950'li yıllarda endüstriyel ve yaygın tarım ürünleri, tarımsal taban fiyat uygulamalarıyla desteklendi. Bu iki politikanın yanında, özel sektöre kamu kesimince üretilen malları perakende ticaret yoluyla satma imkânı tanınarak özel sermayenin genişlemesine yönelik ek bir destek mekanizması oluşturuldu. İkincisi, KİT'lerin özel sektör yatırımlarına daha fazla katılımıyla kamu-özel ortaklıkları/iştirakler kuruldu. KİT'ler gıda, tekstil, madencilik, ulaştırma, bankacılık ve sigortacılık gibi alanlarda ya %51'den fazla payla ya da belirli oranlarda ortaklık kurarak özel sermayeye katıldı. Sermaye birikimini genişleten bu iki durum, özel sektör tarafından tercih edilen bir fırsattı. Kepenek, bu durumu “Komşunuz size ineğinin sütünü veriyorsa, ineği satın

---

⁴ Kıpall-Uyanık, *age.* s. 98.

almanın bir anlamı yoktur” şeklindeki ironik bir ifadeyle özetlemiştir.⁵ Kamu fiyat politikası ve kamu ihaleleri, özel sektörün sermaye birikim olanaklarını doğrudan veya dolaylı olarak etkileyen önemli değişkenlerdi. Bu durum, söz konusu unsurların ayrı bir çalışma kapsamında ele alınmasını zorunlu kılmaktadır. Bu çalışmada ise özellikle KİT'ler ve bazı kamu kurumlarının özel sektöre doğrudan ortak olarak katılımı dikkate alınacaktır. Bu çalışma, 1950'lerin başından itibaren özel sermayenin, 1940'lı yılların ortalarındaki “KİT”lerin hususi sermayeye devri” söyleminin ötesine geçerek, KİT'leri iştirakler/ortaklıklar yoluyla kendi uzantıları haline getirdiği ve kendi çıkarları doğrultusunda araçsallaştırdığı ana tezini ileri sürmektedir.

Bu çalışmada, 1950'li yılların başlarından itibaren bir norm haline gelmeye başlayan KİT iştirakleri, Sosyal Ağ Analizi yöntemi kullanılarak incelenecek ve KİT'ler ile iştirakleri arasındaki ilişkiler bu analitik çerçeve içerisinde değerlendirilecektir. Sosyal Ağ Analizi yöntemiyle verilerin değerlendirilmesi hedeflenen bu çalışmada, Gephi 0.10.1 yazılımı kullanılacak ve çalışmada kullanılan verilerle ağ görselleştirilmesi gerçekleştirilecektir. Bu sayede verilerin bağlantı kapsamı belirlenecek ve ağdaki işletmelerin/kurumların konumları aydınlatılacaktır. Ayrıca verilere derece merkeziliği ölçütü uygulanacak olup, bu ölçüm yöntemiyle ağ içerisindeki en merkezi aktörler tespit edilecektir. Bu yöntemle, Türkiye iktisat tarihi literatürüne yönelik yeni bilgi üretimi için önemli bir fırsat sunulması beklenmektedir. 1940'ların sonlarında öne çıkan KİT'lerin özel sermayeye devri söyleminin nasıl bir sürece evrildiği, sosyal ağ analizinin görselleştirme teknikleri ve merkezilik metrikleri aracılığıyla incelenecektir. Bu yöntem, karmaşık yapıların okuyuculara net bir şekilde aktarılmasını ve anlaşılır hale getirilmesini mümkün kıldığı için tercih edilmiştir.

1946-1960 yılları arasındaki KİT'ler ve iştiraklerine ilişkin Sosyal Ağ Analizi için kullanılacak veriler, 1960 yılında TBMM'de İktisadi Devlet Teşekkülleri ve bunların iştirakleriyle kurulan şirketlere yönelik verilen soru önergesine Maliye Vekâleti tarafından sunulan ayrıntılı cevap ile 1958 tarihli KİT denetim raporundaki verilerden derlenecektir. İştiraklere ilişkin TBMM'ye sunulan soru önergesine verilen cevap, bu çalışma açısından önemli bir veri kaynağıdır. Bu veri, hangi aktörlerin (özel sermaye, kamu sermayesi, yerel yönetimler veya kooperatifler) hissedar olarak yer aldığını ve ne kadar sermaye ile iştiraklere katıldıklarını göstermesi bakımından değerlidir. Aynı zamanda iştiraklerin yönetim kurullarının özel sektörden mi yoksa kamu kurumları/KİT'lerden mi oluştuğunu ortaya koymasından da nadir bir kaynak niteliği taşımaktadır. Bu nedenle söz konusu verileri titizlikle kullanmaya özen gösterilmiştir.

---

⁵ Yakup Kepenek, *Gelişimi, Üretim Yapısı ve Sorunlarıyla Türkiye Ekonomisi*, 12. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1987, s. 99.

Bu çalışma dört ana bölümden oluşmaktadır: Birinci bölümde araştırmanın dayandığı yöntemsel çerçeve ve izlenen metodoloji hakkında bilgi verilecektir. İkinci bölümde 1950'li yıllarda Türkiye'deki devlet-sermaye ilişkilerinin tarihsel arka planı ve temel dinamikleri ele alınacaktır. Üçüncü bölümde 1940'ların ortalarından itibaren başlayan KİT'lerin özel sermayeye devri tartışmalarına odaklanılacaktır. Dördüncü bölümde ise KİT'leri hususi sermayenin bir aparatı haline getirmenin tarihsel sosyal ağ analizi yapılacaktır.

Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışma, matematiğin bir dalı olan grafik/çizge teorisinin temel ilkelerine dayanan ve sosyal bilimlerde, özellikle psikoloji ve sosyoloji gibi alanlarda yaygın olarak kullanılan sosyal ağ analizi yöntemini uygulamayı amaçlamaktadır. Sosyal ağ analizi bireyler, gruplar veya kurumlar arasındaki ilişkileri ve bu ilişkilerin yapılarını inceleyerek sosyal etkileşimlerin dinamiklerini anlamaya yönelik sistematik bir yaklaşımdır. Sosyal ağ analizi, sosyal yapıların birbirine bağlı olduğu ve bu bağların yapıya içkin bilgiyi, eğilimleri ve diğer olanakları taşıdığı varsayımına dayanır. Bununla birlikte bu analiz yalnızca tek bir grup veya kurum üzerinde değil, iki veya daha fazla birey, grup ya da kurum arasındaki bağlantılar üzerine odaklanır.⁶ Sosyal ağ analizinde aktörler; bireyler, örgütler, örgütler içindeki pozisyonlar, şehir devletleri, uluslar veya aileler gibi çeşitli sosyal birimler olabilirken, bağlantılar ise dostluk, nefret, ticaret, savaş, ittifak ya da herhangi bir çıkar ilişkisi gibi farklı türde sosyal etkileşimlerden oluşabilir.⁷

Sosyal ağ analizini gerçekleştirmek için Gephi 0.10.1 programı kullanılmıştır. Bu program, önemli görselleştirme olanakları sunmanın yanı sıra yaygın istatistiksel analizlerin ötesinde sosyal yapıları analiz etmeye yönelik verilerin elde edilmesine olanak tanımaktadır. Bu çalışmada Derece Merkeziliği Metriği kullanılacaktır. Derece Merkeziliği, genellikle bir aktörün ağ içindeki bağlantı sayısını temel alan bir ölçüttür. Bu ölçüt, bir aktörün ağdaki diğer aktörlerle kurduğu toplam kenar veya ilişki sayısını ifade eder. Derece Merkeziliği, ağdaki belirli bir düğümün etkinlik düzeyini ölçmekle birlikte düğümün gücünü, etkisini veya popülerliğini doğrudan yansıtmaz. Bunun yerine ilişkinin yönü dikkate alınır. İlişkinin yönü açısından Derece Merkeziliği, iki alt türe ayrılır: Derece İçi Merkezilik ve Derece Dışı Merkezilik. Derece İçi Merkezilik, bir aktörün diğer aktörlerden aldığı ilişki sayısını ifade ederken, Derece Dışı Merkezilik ise bir aktörün diğer aktörlere yönelttiği ilişki sayısını ölçer. Bu bağlamda, düğümün popüleritesi Derece İçi Merkezilik ile belirlenirken, Derece Dışı Merkezilik,

⁶ Charles Wetherell, "Historical Social Network Analysis." *International Review Of Social History*, Cilt 43, Sayı 6, 1998, s. 126.

⁷ Bonnie H. Erickson, "Social networks and history: A review essay" *Historical Methods: A Journal of Quantitative and Interdisciplinary History*, Cilt 30, Sayı 3, 1997, s. 150.

düğümün genişleme veya yayılma kapasitesini değerlendirir.⁸ Derece merkeziliği metriğinin tercih nedeni, bu çalışmada ele alınan iştiraklerin hissedarları arasında KİT'ler, özel sektör veya kooperatiflerden hangisinin daha baskın olduğunu anlamaktır.

Çalışmada, KİT'ler ve iştiraklerine ilişkin Sosyal Ağ Analizi için kullanılacak veriler, 1960 yılında Adana Milletvekili Turgut Yeğenağa tarafından İktisadi Devlet Teşekkülleri ve bunların iştirakleriyle kurulan şirketlere yönelik verilen soru önergesine Maliye Vekâleti tarafından sunulan ayrıntılı cevaptaki verilerden elde edilmiştir. Bu veriler, iki farklı biçimde kategorize edilmiştir. Birinci kategori, 3460 sayılı Kanuna göre kurulmuş ve kanununun 41. maddesi gereğince murakabeye/denetime tabi olan 27 adet iştirakten oluşmaktadır. İkinci kategori ise sermayelerinde İktisadi Devlet Teşekküllerinin hissesi bulunmakla birlikte 3460 sayılı Kanun murakabesine/denetimine tabi olmayan 104 adet iştirakten oluşmaktadır. Çalışmada, her iki kategorideki şirketler ve hissedarları birer aktör/düğüm olarak ele alınmıştır. Bağlantı/ilişki analizi için ise söz konusu şirketlerin hissedarlık yapıları dikkate alınarak veriler Gephi 0.10.1 programına işlenmiştir. Verilerin programa aktarılması sürecinde aktörler/düğümler için belirli sadeleştirmeler yapılmıştır. Çok sayıda kooperatif, birey/şahıs, özel işletme, yerel yönetim, sanayi ve ticaret odaları ile yabancı şirketler, söz konusu iştiraklere hissedar olarak sermaye yatırımında bulunmuştur. Bu karmaşıklığı azaltmak amacıyla, her bir aktörün/düğümün ismi tek tek yazılmak yerine “kooperatifler”, “bireysel sermaye”, “özel şirket”, “yerel yönetimler”, “sanayi ve ticaret odaları” ve “yabancı sermaye” şeklinde kodlanmıştır.

Her Köşede Bir Milyoner: 1950'lerde Devlet- Sermaye İlişkileri

1950'lerin başında Kore Savaşı'nın yarattığı olumlu fiyat konjonktürü, Türkiye'de tarım sektörünün genişlemesine önemli bir katkı sağladı. Ticaret hadlerinin tarımın lehine dönmesiyle de tarımsal üretim ve ihracat arttı. 1946'da dış ticaretin liberalleşmesiyle artan ihracat ve dış yardımlardan elde edilen kaynaklar, mamul mal ithalatını artırdı. Bununla birlikte traktör, yol yapım makineleri ve motorlu taşıtlar gibi yatırım mallarının ithalatında da artış yaşandı. Ancak 1950'lerin ortalarına gelindiğinde olumlu dış koşulların sona ermesi, 1954'teki elverişsiz hava şartlarının tarımsal üretimi düşürmesi ve tarımsal ürünlerin iç fiyatlarındaki artışın dış fiyatları geride bırakması gibi faktörler ihracatı olumsuz etkiledi. Hükümet, ihracat gelirlerini stabilize etmek ve döviz karaborsasını engellemek amacıyla ihracat fiyatlarını sabitleme yoluna gitti; ancak bu önlemler dış ödeme açığını kapatmada yetersiz kaldı. Bunun üzerine ikili kliring anlaşmaları yapıldı ve 1955'te dış ticaretin yaklaşık yüzde 30'u bu yolla

---

⁸ Murugaiyan Pachayappan ve Venkatesakumar Ramakrishnan. “A graph theory based systematic literature network analysis.” *Theoretical Economics Letters*, Sayı 8, 2018, s. 966.

gerçekleştirilirken, bazı Avrupa ülkeleriyle yapılan ikili anlaşmalarla ihracat gelirlerinin bir kısmı ithalatın finansmanında kullanıldı.⁹ Tüm bu müdahaleci politikalar, dış ticaretin daralmasını ve ekonominin bunalıma girmesini engelleyemedi; ancak dış ticaret oranlarının ekonominin lehine gelişmesi, bu dönemin sınırlı olumlu sonuçlarından biri olarak değerlendirilebilir. Ekonomik daralma, 1946'dan itibaren benimsenen liberal dış ticaret politikaları yerine, geleneksel ithalat ve kambiyo denetimleri çerçevesinde aşılmaya çalışılmıştı. Demokrat Parti, ekonomik baskılar sonucunda, bir yandan kontrollü bir dış ticaret rejimine yönelirken, diğer yandan tüketim malı ithalatındaki daralmaları telafi etmeyi amaçlayan ve büyük ölçüde devlet yatırımlarıyla desteklenen bir ithal ikamesi politikasını benimsemişti.¹⁰ Sanayi sektörü, tarıma kıyasla daha hızlı büyüdü ve millî gelir içindeki payı yüzde 10'dan yüzde 14'e yükselirken, tarımın payı yüzde 49'dan yüzde 43'e geriledi.¹¹ 1950'lerin sonunda bu politikaların maliyetleri belirginleşmeye başladı. Sonuç olarak hükûmet, dış yardımların devamı karşılığında 1970'lerin IMF istikrar programlarının öncüsü sayılabilecek bir istikrar planını kabul etmek zorunda kaldı.

Türkiye'de, II. Dünya Savaşı sonrası dış ekonomik kaynakların genişlemesi ve tarımsal üretimin artması, dış ticaretin büyümesine ve ekonomik koşulların olumlu seyretmesine katkı sağlamıştı. Ancak aynı faktörlerin 1950'lerin ortalarından itibaren tersine dönmesiyle, dış ticaret daralmış ve ekonomi içe dönük bir birikim modeline yönelmişti. Bu çerçevede 1946-1960 dönemi, ekonomik dalgalanmalar ve politika değişimleriyle şekillenen bir süreç olmuştur. II. Dünya Savaşı sırasında fiyatların kontrol altında tutulması, ürüne el konulması, iktisadi devlet teşekküllerinin belirli bölgelerde yoğunlaşması, devlet tekelleri ve bir dizi olağanüstü vergiler gibi uygulamalar yürürlüğe konuldu. Bu uygulamalara karşı, 1946'dan itibaren serbest piyasa ideali, savaş döneminde gücünü pekiştiren burjuva sınıfının öne sürdüğü temel argüman haline geldi. Savaş sonrası dönemde ise ekonominin desantralizasyonu ve birikim odaklarının ülke geneline yayılması temel bir eğilim haline geldi. Bu eğilim, kentli burjuvazi ile savaş sırasındaki enflasyonun sağladığı itici güçten yararlanarak pazara daha fazla açılmış bölgelerdeki kasaba tüccarları ve büyük çiftçilerin eğilimlerine uygun olduğu gibi, küçük tarımsal üreticilerin eğilimleriyle de örtüşmekteydi.¹² 1946 ile 1950 yılları arasında, popülist söylemlerin hâkim olduğu bir siyasal dönüşüm sürecinde, bürokrasinin egemenliğindeki bir kapitalizm modelinden pazar mekanizmasına daha güçlü bir şekilde dayanan bir kapitalizm modeline geçiş yaşanmıştı. Bu

---

⁹Kepenek, *age.* s. 121.

¹⁰Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi (1908-2002)*, 9. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2003, s. 108.

¹¹ Çağlar Keyder, *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1989, s. 168.

¹² Keyder, *age.* s. 150.

geçişte, 1950'lerde kapitalist dünya bloğunda hâkim olan serbest teşebbüs ve pazar yanlısı politikaların yönlendirici bir etkisi olmuştur. 1950'li yılların başlarında, burjuvazinin öncülüğünde bir araya gelen küçük tüccarlar, şehir küçük burjuvazisi, büyük toprak sahipleri ve pazara yönelik üretim yapan çiftçilerin beklentilerinin büyük ölçüde karşılandığı söylenebilir. Ancak 1950'lerin ortalarından itibaren dünya fiyatlarındaki olumsuz dalgalanmalar ve dış ekonomik kaynakların azalması, serbest piyasa ideali üzerine kurulu olan bu örtük sınıfsal uzlaşının bozulmasına yol açmıştı. Bu dönemde, büyük toprak sahipleri ve pazara yönelik çiftçileri destekleyen politikaların yerini burjuvazinin talepleri doğrultusunda şekillenen yeni bir korumacı ve ithal ikameci sanayi stratejisi almaya başlamıştı.

II. Dünya Savaşı sırasında piyasaya müdahale imkânı sağlayan Milli Korunma Kanunu, 1950'li yılların ortalarından itibaren yeniden yürürlüğe konuldu. Bir yandan da ithal ikameci sanayileşme stratejisi, kamusal finansman kaynakları - Merkez Bankası ve diğer kamu bankaları- aracılığıyla desteklenmeye başlamıştı. Bu durum, devlet/bürokrasi ile burjuvazi arasında örtük bir ittifakın kurulduğunu ya da burjuvazinin devleti kendi çıkarları doğrultusunda şekillendirdiğini göstermektedir. Devlet, başlangıçta doğrudan kredi kaynağı oluşturmaya bile ya işveren ya da en büyük müşteri olarak, ya da iş adamlarının kariyerlerinde dönüm noktası teşkil edecek projelerde ilk adımı atacak ana sermayeyi sağlayarak, firmaların iş hayatındaki kritik anlarında kilit bir rol oynayabilmekteydi.¹³ Bu durum, devletin ekonomik süreçlerde hem düzenleyici hem de destekleyici bir aktör olarak konumlandığını ortaya koymaktaydı. Devletten ihale almak, dönemin en kârlı iş faaliyetlerinden biri haline gelmişti. Aynı zamanda dış ticaret firmaları da bu tür hükümet sözleşmelerinden önemli ölçüde faydalandı. Devlet işletmeleri ve diğer kamu kuruluşlarının ihtiyaç duyduğu ithal girdilerin temin edilmesi sürecinin özel sektör aktörlerine devredilmesi, hükümetin özel sektörü desteklemesinin temel mekanizmalarından birini oluşturuyordu.¹⁴ Günümüzdeki büyük sermaye gruplarının önemli bir bölümü, 1950'lerde ya doğrudan bir devlet sözleşmesiyle iş hayatına adım atmış ya da bu tür sözleşmeler sayesinde kritik bir dönüm noktasına ulaşmış firmalardan meydana gelmekteydi. Dolayısıyla 1946 sonrası dönem, birçok başarısızlığa rağmen, Türk iş adamları ve sanayiciler sınıfının hızlı gelişimine tanıklık etmesi açısından önemli bir dönemdi. Söz konusu yılların en dikkat çeken özelliği, bu sınıfın gösterdiği önemli ilerlemeydi. Zira 1923 yılında neredeyse yok denecek kadar küçük bir grup olan Türk iş adamları ve sanayiciler, bu dönemde geniş ve etkili bir toplumsal sınıf haline gelerek ekonomik ve sosyal alanda önemli bir konuma yükselmişti.

---

¹³ Ayşe Buğra, *Devlet ve İşadamları*, 7. Baskı, İletişim Yayınları, 2017, s. 105.

¹⁴ Buğra, *age.* s. 179.

Burjuvazinin devlet ile kurduğu ilişkide, dönemin en kârlı iş faaliyetleri arasında ihale alma veya devlet işini taahhüt etme (ticaretten altyapı yatırımlarına kadar uzanan geniş bir yelpazede) öne çıkmaktaydı. Bunun ötesinde, bu dönemde 1930'ların KİT'lerinin "hususî sermayece" devir alınması şeklinde yeni bir eğilim gözlemlenmekteydi. Bu eğilim, 1940'ların ortalarından itibaren belirgin hale gelmiş ve Kepenek'in de belirttiği gibi "inekleri satın almadan süt sağabilmek" biçiminde bir dönüşüm sergilemişti. Bu dönüşüm, 1938 yılında KİT'lerin yasal ve kurumsal yapısının düzenlendiği çerçevede, özel sektörün/burjuvazinin işletmelerine ortak olmasına imkân tanıyan bir mantık üzerine inşa edilmişti.

KİT'lerin Özel Sermayeye Devri Tartışmaları

KİT'lerin özel sermayeye devri tartışmaları 1945'ten sonra başlamış olsa da kökeni 1938'e kadar uzanmaktadır. 1938 yılında 3460 sayılı kanunla devlete ait iktisadi işletmelerin farklı yönetim ve denetim sistemleri birleştirilmişti. Bu kanun ile ayrıca KİT'lerin özel sermayeye devrinin koşulları da düzenlenmişti. KİT'lerin limitet veya anonim şirketlere dönüştürülüp, hisse senetlerinin nama muharrer ve hissedarların Türk olması şartıyla, özel sermayeye devredilmesine olanak tanınmıştı. Bununla birlikte söz konusu hisse senetlerinin bakanlar kurulu kararıyla hamiline çevrilebilmesi de bu kanunla mümkün hale gelmişti. Bu kanuna ilişkin parlamento metinlerinde KİT'lerin özel sermayeye devrinin ne kanunun genel gerekçesinde ne de hükümetin sunduğu taslak metinde söz konusu edilmediği görülmektedir. Ancak geçici komisyonda/muvakkat encümeninde söz konusu madde eklenerek genel kurula sevk edilmişti. Yasaya yapılan bu ekleme, 1940'ların sonları ve 1950'lerdeki KİT'lerin özel sektöre devir tartışmalarının referans noktası olmuş gibi görünmektedir.

II. Dünya Savaşı'nın bitimine kadar, KİT'lerin özel sermayeye devri hiç gündeme gelmedi. Ancak 1946'dan itibaren yeni kurulan siyasi partilerin programlarında bu konu farklı tonlarda yer almaya başladı. Demokrat Parti programında verimli işleyeceği anlaşılan KİT'lerin elverişli şartlarda özel sermayeye devir edilebileceğini belirtilmişti.¹⁵ Buna karşın Millet Partisi bu konuda daha radikal bir tavır sergilemişti. Parti programında devlet sermayeciliğinin tedricen ve ihtiyatla tasfiye edilmesi gerektiği belirtilmiş; devletin -savaş sanayi hariç- tarım, ticaret ve sanayi ile uğraşamayacağı ifade edilerek bu alanların özel sermayeye bırakılması önerilmişti.¹⁶ Millet Partisi programında KİT'lerin yerli taliplerine, tercihan kooperatif ve anonim şirketlere hakiki kıymetleri mukabilinde vermek veya içinde çalışan mühendis, memur ve işçilerinin maaşları nispetinde hissedar olarak teşkil edecekleri anonim şirketlere

¹⁵ Demokrat Parti, *1946 Yılı Parti Programı*, 1946, s. 14.

¹⁶ Millet Partisi, *1946 Yılı Parti Programı*, 1946, s. 31.

devredileceği de vurgulanmıştı.¹⁷ Türkiye Köylü Partisi programında ise ulusal savunmanın gerektirdiği ağır sanayi dışındaki diğer sektörlerde çalışanların da hissedar olduğu özel sermayeye devredilmesi gerektiği belirtilmişti.¹⁸

Bu partilerin programlarında, aynı zamanda devletçiliğin de tartışmaya açıldığı görülmektedir. Devletçiliğe ilişkin belirleyici tartışma ise 1947 CHP Kurultayı'nda gerçekleşmişti. Hem bu partilerin programlarında hem de CHP Kurultayı'nda devletçiliğe sınırlar çizerek ona yeni bir yön vermek yaygın bir eğilim olmuştu. Boratav, 1947 kurultayında “bütün çaba, devlet işletmeciliğinin sınırını, özel sermayeyi tedirgin etmeyecek bir biçimde çizmek; devlete, özel teşebbüse yardım görevini yüklemek; özel teşebbüs ile devlet kuruluşları arasında ortaklıklara cevaz vermek ve bütün bunları “devletçilik” adına yapmak” durumunun hâkim olduğu belirtmektedir.¹⁹ 1947 yılında CHP kurultayındaki devletçiliğe ilişkin yapılan tartışmaların bir tarafını da KİT'lerin özel sermayeye devri oluşturmaktaydı.²⁰ Kurultayda Millet Partisi ve Türkiye Köylü Partisi önerisine benzer bir öneri getirilmişti.²¹ Bu önerilerin dayanak noktası 1938 tarihli 3460 sayılı kanununun 39. Maddesinde olmuştur; hatta öneri maddenin tekrarı gibidir. Fakat CHP kurultayında KİT'lerin özel sermayeye devri parti programında yer almamış, sadece tartışma düzeyinde kalmıştı:²²

---

¹⁷ Millet Partisi, *age.* s. 31.

¹⁸ Türkiye Köylü Partisi, *1952 Yılı Parti Programı*, 1952, s. 15.

¹⁹ Korkut Boratav, *Türkiye'de Devletçilik*, 6. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2006, s. 356

²⁰1947 Kurultayı'ndan sonra da Cumhuriyet Halk Partisi'nin iç dinamiklerinde devlet işletmelerinin özel sektöre devri tartışmalarının hâlâ devam ettiği, bu husus parti divanına sevk edilen bir rapordan anlaşılmaktadır. Rapora göre, 18 Nisan 1948 tarihinde *Ankara Akşam Haberleri* gazetesinde bir özel şirketin, Sümerbank Nazilli Bez Fabrikası'nı satın almak için Ekonomi Bakanlığı ile temas kurduğu ifade edilmektedir. Ayrıca, 20 Nisan 1948 tarihli *Kudret* gazetesinde ise Sümerbank'ın bazı fabrikalarının özel sektöre devredilmesi için karar alındığı ve bunun için hisse senetleri çıkarılacağı şeklinde bir söylentinin dolaştığı belirtilmektedir. Kamuoyuna yansıyan bu haberlere karşın CHP parti divanı için rapor hazırlamıştır. Raporda mevcut devlet işletmelerinin satılması yerine devlet işletmelerinin olmadığı sahalara özel sermayenin teşvik edilmesi gerekliliği vurgulanmıştır. “..... yüksek divan takdir buyurur ki bugün ne devletin ne de özel teşebbüsün elindeki istihsal kudreti, memleketin hayati ihtiyaçlarını yarı yarıya dahi karşılayabilecek bir çapta bulamamaktadır. Yurdumuzda henüz hem devletin hem de hususi teşebbüsün iktisadi kalkınmamız bakımından, birbirini tamamlayıcı surette yapacağı pek çok şeyler vardır. Bu realiteden hareket edildiği ve mesele, yurt menfaatleri ve yurt ihtiyaçları ölçüsünde bir düşünce ile mütalaa edildiği takdirde, hususi teşebbüsün, mevcut veya baki tesislerde devlet işletmelerinin satın alınmasına değil, bugünkü ihtiyacı karşılamak için henüz açık ve serbest bulunan sahalara yönelmesini teşvik etmek lüzumunu kendiliğinden belirir.” T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 490-1-0-0 1464 3 (Sinai işletmelerin özel sermayeye devri konulu raporun Parti Divanı'na sevk.), 11.06.1948

²¹ CHP, *Yedinci Büyük Kurultayı*, 1947, s. 407.

²² CHP, *age.* s. 407.

“Madde 45 - devletin doğrudan doğruya girişeceği iktisadi teşebbüsler şu mahiyette işler olmalıdır:

a) özel teşebbüs ve sermayenin yetip erişemeyeceği yahut yeter ve yakın kar göremediği için girişemeyeceği, fakat bütün ekonomik faaliyetlere müessir olacak ve memleket müdafaasını sağlayacak mahiyetteki teşebbüslere girişmek; bilhassa ana sanayi ve büyük enerji santrallerini kurmak; bugün olduğu gibi, demiryolu, liman, su işleri yapmak; büyük taşıt vasıtaları inşa etmek ve işletmek,

b) milletin, gelecek nesillere de şamil, daimî menfaatleri bakımından devlet elinde bulunması daha faydalı olan büyük maden ve orman işletmeleri kurmak.”

Demokrat Parti'nin 1952 tarihli Parti Programında KİT'leri özel sektörün önünde bir engel değil, onu tamamlayıcı ve gerektiğinde destekleyici bir araç olarak konumlandırmıştı. Bu yaklaşıma göre ilişki “tamamlayıcılık ve özel sektör lehine alan açma” esasına dayandırılmış; devletin tamamen piyasadan çekilmesi değil, yeniden düzenlenmiş bir rol üstlenmesi hedeflenmişti:²³

“Madde 48: Devlet tarafından kurulan ve programın 45. Maddesinde yazılı vasıflara haiz olarak tesis edilmiş bulunan devlet iktisadi teşebbüsleri ve işletmelerin dışında kalan devlet işletmeleri elverişli şartlarla özel teşebbüse devredilmelidir.

Madde 8: Devlet bu amaçlara ulaşmak için ve milli ekonomide kamu menfaatlerini ve hizmetlerini ve millî savunmayı sağlamak üzere doğrudan doğruya kendi tarafından yapılmasını gerekli gördüğü teşebbüsleri, kurduğu ve kuracağı teşekküllerle üzerine almak görevindedir. Bu işler, büyük maden işletmeleri, büyük enerji santrallerinin ve ağır endüstrinin kurulması, savunma endüstrisi, bayındırlık işleri gibi büyük teşebbüslerle, kamu hizmetlerini ilgilendiren ulaştırma ve PTT gibi teşebbüslerden ibarettir.

Madde 9: Partimiz, 8. Maddede belirtilenler dışında kalan her türlü ekonomi işlerini özel teşebbüsler eliyle kurulmasını, devletin bu teşebbüsleri teşvik etmesini, korumasını ve bunlara gerekli yardımlarda bulunmasını esas tutar.”

Demokrat Parti'nin 1946'da KİT'lerin özel sermayeye devri konusundaki tavrı, bütün KİT'lerin devredilmesini kapsayacak ölçüde geniş ve muğlaktı. Fakat 1952'de devlet işletmelerinin özel sektöre devri konusunda sınırlar daha da belirginleşmişti. Dikkate değer olan ise 1952'deki bu tavrın 1947'deki CHP'nin tavrı ile “özel teşebbüse devredilmelidir” vurgusu hariç neredeyse aynı olmasıdır. 1950 yılına gelindiğinde, hem CHP hem de Demokrat Parti devlet tarafından

²³ Demokrat Parti, *1952 Yılı Parti Programı*, 1952, s. 58-59.

işletilen sanayinin çok ileri gittiği konusunda temel bir mutabakat içindeydi ve her ikisi de özel teşebbüse daha fazla kapsam ve teşvik sağlayarak eğilimi tersine çevirmeyi vaat ediyordu.²⁴

KİT'lerin özel sermayeye devri, Dünya Bankası'nın Türkiye ile ilgili raporlarına da yansımıştı. 1951 yılında Türkiye ile ilgili raporunda, bazı KİT'lerin özel sermayeye hızla satılması önerisi sunulmuş ve bunun devletin ekonomik faaliyetlerini kısıtlama amacını yansıtabileceği ifade edilmişti.²⁵ Raporda aynı zamanda, KİT'leri satın alacak özel sektörün yetersiz olduğu, genellikle sermayedarların ticaretten kazanç sağlayan ve sanayici olmaktan ziyade tüccar gibi hareket eden kişiler olduğu belirtilmektedir. Ayrıca büyük ölçekli sanayi komplekslerinden elde edilen düşük kar marjlarıyla kar etme arayışının pratikte özel sektörce pek bilinmediği de ifade edilmişti.²⁶

KİT'lerin özel sermayeye devri 1950'li yıllar için hiçbir zaman gerçekleşmedi. Bununla birlikte ilgili dönemde bu yönde çalışmalar ve girişimler devam etmekteydi. 1950'lerden itibaren devlete ait dokuma fabrikalarını ucuzca satın alma çabalarına tanık olunmuştu; Alman basınında devlete ait işletmelerin özel sektöre devredilmesine ilişkin bir makale bile yayınlanmıştı.²⁷ Burada vurgulanması gereken önemli bir nokta, özel sermayenin harekete geçmesi için siyasi değişikliklerin yarattığı psikolojik atmosferin yeterli olması ve özel ekonomik faaliyetleri teşvik etmek için herhangi bir yasal düzenlemenin gerekmemesiydi. Fakat yine de dönemin İşletmeler Bakanı Muhlis Ete ile yapılan mülakatta iktisadi devlet teşekküllerinin özel sermaye devrine ilişkin yasal düzenleme çabaları olduğu da bilinmektedir.²⁸ İktisadi Devlet Teşekkülleri'ne ait fabrikaların satın alınması konusunda özel sektörü cezbeden belirgin bir çıkar bulunmamaktadır. Nitekim Menderes de 1954 yılında yaptığı bir açıklamada “*memlekette yeniden girilecek o kadar mevzu vardır ki, hususi teşebbüs bu mevzuları tercih etmektedir*” diyerek bu durumu doğrulamıştır. Öte yandan Doğan Avcıoğlu, Demokrat Parti'nin

---

²⁴ Alec P. Alexander, “Industrial entrepreneurship in Turkey: Origins and growth.” *Economic Development and Cultural Change*, Cilt 8, Sayı 4, 1960, s. 358.

²⁵ The International Bank For Reconstruction And Development, *The Economy of Turkey An Analysis And Recommendations For A Development Program*, The Johns Hopkins Press, 1951, s. 167.

²⁶ The International Bank For Reconstruction And Development, *age.* s. 167.

²⁷ T.C. Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi (TDA), 501-32182-128217 (Ülkemizdeki bazı sanayi kuruluşların özel teşebbüse devri hakkında Almanya basınında çıkan haber.), 08.05.1952

²⁸ *Milliyet*, 01.11.1951

İktisadi Devlet Teşekkülleri'ni özelleştirmekten ziyade kendi denetimi altında tutmayı amaçladığını vurgulamaktadır.²⁹

KİT'lerin özel sermayeye devrine ilişkin yasal düzenlemelerin henüz gerçekleşmemesine rağmen, kamu alanının özel sektöre iki temel biçimde bırakıldığı gözlemlenmektedir: birincisi, devlet tekeli altında bulunan bazı ürünlerin üretim ve dağıtım süreçlerinin özel sektöre devredilmesi; ikincisi ise belirli bölgelerdeki elektrik santrallerinin işletme haklarının özel sektöre bırakılmasıdır. 1952 tarihli 5865 sayılı yasa ile 1929'da devlet tekeline alınmış olan kibritin imal, ithal ve satışı serbest bırakılmıştı. Yine benzer şekilde 1936'da devlet tekeline alınmış olan tuzun ihraç ve üretimi, 1952 tarihli 5881 sayılı yasa ile "hususî teşebbüsün memlekette gelişmesini temin bakımından tuz istihsalinin ihraç şartı ile kısmen, gerçek ve tüzel kişilere bırakılması" sağlanmıştı.³⁰Devletin tekeline aldığı bazı ürünlerin satışı, imali ve ithali serbest bırakılarak, devlete ait işletmelerin özel sektöre devri yerine yatırım yapabilecekleri alanlar oluşturulmuştu. Aslında II. Dünya Savaşı süresince tütün, sigara, kibrit, her çeşit alkollü içki, barut ve çay gibi ürünler haricinde devletin tekeline aldığı ürünlerin sayısı artırılmıştı.³¹ 1948 İktisat Kongresi'ne de yansıyan, devletin özellikle tekeline aldığı ürünlerin satışı ve imalini bırakarak özel sektörün alanını genişletme gereği genel bir kanıydı.

1950'lerin ortalarında Seyhan Barajı Hidroelektrik Santrali'nin Çukurova Elektrik Türk Anonim Şirketi'ne, Demirköprü Barajı Hidroelektrik Santrali'nin

²⁹ "Her kasabanın bir fabrika istemesi ve oı kaybını önleme arzusuyla bu taleplerin teşvik edilmesi, devleti kamu hizmeti niteliği taşımayan fabrikaları muhafaza etmeye ve yenilerini kurmaya itmektedir. Devlete ait iktisadi işletmelerin maliyet endişesinden muaf olması, hükümetler için bu işletmeleri siyasi nüfuz aracı olarak kullanma ve çeşitli gruplara menfaat sağlama imkânı doğurmuş; bu nedenle devir süreci zorlaşmıştır. Bakanların, sorumlulukları altındaki devlet teşebbüslerini eleştirmeleri ve bunların zarar etmeye mahkûm olduklarını dile getirmeleri, çok partili hayatla birlikte gelenek hâline gelmiştir. Ancak bakanlar, eleştirdikleri bu teşebbüsler sayesinde politik borçlarını ödeyebilmekte, partizanlarını işe yerleştirebilmekte, bu işletmeleri verimsiz yatırımlara ve iştiraklere yönlendirebilmekte ve fiyatlara müdahale ederek özel sektöre sübvansiyon sağlayabilmektedir. Bu nedenle, her ne kadar fabrikaları satma söylemi dile getirilse de, politikacılar aslında bu işletmelerin ellerinde kalmasını ve siyasi nedenlerle kötü yönetilmesini tercih etmektedir." bk. Doğan Avcıoğlu, *Türkiye'nin Düzeni:(Dün-Bugün-Yarın): Cilt II*. Tekin Yayınevi, 1973, s. 703-704.

³⁰ Deniz tuzlarında yabancı memleketlere ihraç edilmek şartıyla tuz istihali için hakiki veya hükmi şahıslara izin verilebileceği hakkında kanun tasarı ile Çanakkale Milletvekili Kenan Akmanlar'm, Tuz Kanununun 1. maddesinin değiştirilmesi hakkında kanun teklifi ve Adalet ve Maliye Komisyonları raporları (1/120, 2/49) TBMM, Tutanak Dergisi, Otuz Yedinci Birleşim, Dönem: IX, Cilt: 13, Toplantı: 2, 08.02.1952, s. 1.

³¹ Petrol Ofisi, Et ve Balık Kurumu, İnhisarlar Um. Müd.-tütün müdahale alımları, Fiskobirlik-Fındık müdahale alımları, Çukobirlik-Pamuk müdahale alımları, Tarış-Pamuk müdahale alımları, Yerli tütünler-tütün müdahale alımları Türk Tütün Limitet Şti.-tütün müdahale alımları, Ticaret Ofisi, Mahrukat Ofisi, Ziraat Bankası tohumluk hesabı ve Tarış Devlet Yağları gibi kurum ve hesaplarla Milli Korunma Dairesince bazı ürünlerin satışı, imali ve ithali devlet tekeline alınmıştı.

Ege Elektrik Türk Anonim Şirketi'ne ve Kepez Hidroelektrik Santrali'nin Kepez ve Antalya Havalisi Elektrik Santralleri Türk Anonim Şirketi'ne devredilmesiyle, elektrik enerjisi üretiminin bir kısmı özel sektöre aktarılmıştır. Bu süreç, kamuya ait enerji üretim tesislerinin kamusal üretime geçmeden özel mülkiyete geçişini örnekleyen önemli bir adım olarak değerlendirilebilir. Seyhan Barajı'nın finansmanını sağlamak amacıyla Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankası ile imzalanan kredi sözleşmesi kapsamında, bankadan kaynak temin edilebilmesi için Çukurova Elektrik Türk Anonim Şirketi'nin kurulması öngörülmüş³² ve barajın elektrik üretim faaliyetlerinin söz konusu şirkete devredilmesi bir ön koşul olarak belirlenmişti.³³ Seyhan Barajı'nın aksine, diğer iki barajın finansmanı için uluslararası bir kaynağa başvurulmamış olmasına rağmen, söz konusu iki barajın elektrik üretimi ve dağıtım faaliyetlerinin özel sektöre devredilmesi süreci gerçekleştirilmişti. Burada önemle vurgulanması gereken nokta, her üç anonim şirketin de Kamu İktisadi Teşebbüsleri (KİT'ler) tarafından iştirak edilen ve barajların bulunduğu bölgelerdeki kooperatifler, belediyeler, özel şirketler ve bireysel yatırımcıların ortaklığıyla kurulmuş olmasıydı.

1930'larda bağımsız bir sanayileşme stratejisi olarak benimsenen devletçilik politikası, 1947 CHP Kurultayı'nda kamu iktisadi teşebbüslerinin rolüne indirgenmiş; 1952'de ise Demokrat Parti, bu “yeni devletçilik” anlayışını CHP'nin bıraktığı yerden devralmıştı. Boratav, devletçiliğin tasfiyesinin kamu işletmelerinin özel sermayeye devri anlamına gelmediğini; bunun yerli burjuvazinin o dönemdeki görece zayıflığını gösterirken, egemen sınıfların büyük devlet sektörünü kendi uzantıları olarak gördüklerini ve kendi çıkarları doğrultusunda kullanmanın mekanizmalarını keşfettiklerini vurgulamaktadır.³⁴ 1946'dan 1952'ye gündemde kalan bu mevzu çerçevesinde herhangi bir KİT'in özel sermayeye devri gerçekleşmemiş, aksine KİT'ler özel sermaye ile iştirakler kurmuştu. KİT'lerin özel sermaye ile iştiraki, özel sektörün KİT'leri kendi çıkarları doğrultusunda kullanmasının mekanizmalardan biriydi. 1950'den önce, KİT'lerin özel sektör ile iştiraki genellikle sigortacılık ve bankacılık gibi alanlarla sınırlıydı ve çoğunluğu Ziraat Bankası'nın ve Sümerbank'ın 1950'den önce iştirak ettikleri işletmelerdi. Ancak 1950'den sonra, özellikle Sümerbank, Etibank, Ziraat Bankası ve Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. gibi kurumlar olmak üzere birçok KİT; tekstil, çimento, demir-çelik, madencilik, bankacılık ve şeker gibi sektörlerde özel

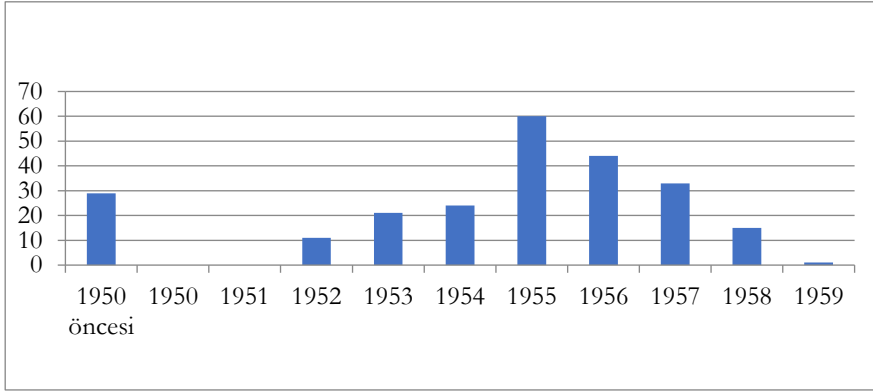
---

³² Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti ile Çukurova Elektrik Türk Anonim Ortaklığı arasında Seyhan Barajı Hidro-elektrik tesislerinin devrine mütaallik olarak akdedilen Mukavelenin tasdiki hakkında kanun lâyihası ve Bayındırlık ve Bütçe komisyonları raporları (1/727), TBMM, Tutanak Dergisi, Otuz Dördüncü Birleşim, Dönem: IX, Cilt: 27, Toplantı: 4, 27.01.1954, s. 3.

³³ TDA 30-1.0.0 105 652 3 (Seyhan Barajı finansmanı konusunda Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankası ile yapılan görüşmeler), 18.04.1952.

³⁴ Korkut Boratav, *Türkiye'de Devletçilik*, s. 351.

sektör firmaları ile iştirakler kurmuştu. Grafik 1'de de görüleceği üzere, 1950'lerin başında herhangi bir iştirak söz konusu değilken, 1952'den itibaren bu sayı artmış ve 1955 yılında yaklaşık 60 özel şirketle iştirak kurularak en yüksek seviyeye ulaşılmıştır:³⁵

Grafik 1. 1950-1960 yılları arasında kamu işletmelerinin/kurumlarının ortaklık kurduğu şirket sayıları

KİT'lerin Gölgesinde Serpilen zel Sermaye

1946 sonrası KİT'lerin özel mülkiyete devredildiği hiçbir örnek yaşanmamıştı; aksine KİT'ler ya özel işletmelere iştirak etmişti ya da bireysel yatırımcılarla iştirakler kurulmuştu. İştirakler, devletin payının %50'yi geğtiği ve 3460 sayılı Kanun uyarınca kamu/umumi denetime tabi olan şirketler ile sermayelerinde kamu payı olup da ve 3460 sayılı kanun uyarınca kamu/umumi denetime tabi olmayan şirketler şeklinde iki biğimdeydi. Söz konusu şirketlerde devletin payının yanında yerel yönetimler ve kooperatiflerin de iştiraki söz konusuydu.

1960 yılına gelindiğinde kamunun payının %50'yi geğtiği ve denetime tabi olan 27 adet iştirak vardı. Bu iştiraklere özel sermayenin mi yoksa kamu sermayesinin hâkim olduğunu anlamak için sermaye paylarına ve yönetim kurullarına ilişkin verilere bakmak açıklayıcı olacaktır. Her iki veride de kamu payının fazla olduğu grlmektedir. Fakat 27 iştirak içinde özel sermayenin payının ağırlıklı olduğu iştirakler de vardı. Bunlar Sümerbank'ın ortaklık payının yüksek olduğu, pamuk ipliği ve pamuklu dokuma alanlarında faaliyet gösteren ve çoğunlukla taşrada/yerelde olan işletmelerdi.³⁶ Buna bir inşaat ve bir de gıda şirketi de

³⁵ Başvekelet Umumi Murakabe Heyeti, *İktisadi Murakabenin 20 Yılı*, Grsy Basımevi, Ankara 1959, s. 108-121'den alınan verilerden türetilmiştir.

³⁶ Bergama Pamuk İpliği ve Dokuma Sanayii T. A. ř., Manisa Pamuklu Mensucat T. A. ř., Eskişehir Basma Sanayii T. A. ř., Nevşehir Pamuklu Dokuma Sanayii A. ř.

eklenebilir. Bütün bunların haricinde %40 yabancı %60 kamu sermayeli bir elektrometalürji iştiraki de mevcuttu.³⁷

	Yönetim Kurulları		Taahhüt Edilen Sermaye Payları	
	Kamunun payının %50'yi geçtiği ve denetime tabi olan iştirakler	Kamunun payının %50'nin altında olan ve denetime tabi olmayan iştirakler	Kamunun payının %50'yi geçtiği ve denetime tabi olan iştirakler	Kamunun payının %50'nin altında olan ve denetime tabi olmayan iştirakler
Özel Sektör	20,69	66,84	14,41	20,69
KİT'ler	76,45	28,26	84,39	72,76
Kooperatifler	1,03	1,70	0,54	5,78
Yerel Yönetimler	1,84	3,20	0,66	0,77

Tablo.1- İştiraklerin Yönetim Kurulları ve Taahhüt Edilen Sermaye Payları Açısından Durumu (%)

Türkiye Yapağı ve Tiftik A.Ş. kamu payının yüzde 50'sini geçen ve denetime tabi olan birçok KİT'in iştiraki olmasına rağmen özel sektör işletmeleri ile ortaklıklar kurmuştu. Bu iştirak, koyun ve tiftik keçisi yetiştiriciliği, yapağı ve tiftik alım-satımı ile yetiştirme çiftlikleri ve ilgili tesislerin kurulumu amacıyla 1956 yılında kurulmuştu. İştirak; Sümerbank, Zirai Donatım Kurumu, T.C. Ziraat Bankası, Devlet Üretme Çiftlikleri ve Et ve Balık Kurumu'nun ortaklığıyla faaliyete geçmişti. Kendisine iştirakler kurma yetkisi tanınan bu iştirak, küçükbaş hayvan yetiştiriciliği alanında yerel düzeyde birçok özel ve gerçek kişi işletmesine ortak olmuştu.³⁸ Bu iştirak, özel sermayeye iştirak etmek için kamu iştiraki olarak kurulmuştu.

³⁷ TBMM, Tutanak Dergisi, On Altıncı Birleşim, Dönem: XI, Cilt 11, Toplantı: 3, 12.02.1960, s.732-783'deki veriler kullanılarak hazırlanmıştır.

³⁸ Yem Sanayi Türk Anonim Şirketi, Afyon Yapağı ve Tiftik Limited Şirketi, farklı coğrafi bölgelerde faaliyet gösteren 17 Yapağı ve Tiftik İstihsal ve Satış Kooperatifi, kıvrıkcık ve merinos koyun yetiştiriciliği amacıyla oluşturulan üç ortaklık (Uzunköprü'de İbrahim Görece Ortaklığı, Saruhanlı'da Kemal Yaralı Ortaklığı ve Van'da Kinyas Kartal Ortaklığı) ile Kuzuculuk Limited

Kamunun payının yüzde 50'yi geçtiği ve denetime tabi olan iştirakler dışında daha geniş ölçekte kamunun payının yüzde 50'nin altında olduğu ve denetime tabi olmayan 104 adet iştirak bulunmaktaydı. Bu iştiraklerin yönetim kurullarına bakılarak %67 ile özel sermayenin payının yüksek olduğu grlmektedir. Ve buna dayanarak iştiraklerin kontrolünün özel sektörde olduğu söylenebilir. Ancak bu doğru olmakla birlikte 104 iştirak için taahhüt edilen toplam sermaye miktarı ele alındığında ise kamu işletmeleri ve kurumlarının sermaye payının özel sektörün sermaye payından üç kat daha yüksek olduğu grlmektedir. Buna kooperatiflerin ve yerel yönetimlerin payı da eklendiğinde söz konusu oran yükselmektedir. Söz konusu kooperatifler çoğunlukla mensucat, şeker sanayi, madencilik ve taşımacılık gibi tarım ürünleri sağlayan üreticiler tarafından kurulmuştu. Yerel yönetim ve özel il idareleri de iştiraklere sermaye sağlamaktaydı. Böylece zel sektöre sermaye aktarımının kooperatifler, yerel yönetimler ve KİT'ler aracılığıyla gerçekleştirildiği söylenebilir. I. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda da KİT'lerin iştiraklerinde devlet sermayesinin özel sermayeye oranının daha yüksek olduğu vurgulanmıştır. Ayrıca iştirak eden işletmelerin nominal sermayelerinin kredi yoluyla artırılarak özel sermaye oranının yapay şekilde yükseltilmeye çalışıldığı grlmektedir.³⁹

İştiraklerin Tarihsel Sosyal Ağ Analizi

Yukarıda belirtilen ayırım doğrultusunda, kamu payının %50'nin altında olduğu ve denetime tabi olmayan iştirakler veya şirketler ile kamu payının %50'den fazla olduğu ve denetime tabi olan iştirakler veya şirketlerin hissedar yapıları (kamu kurumları, özel sektör aktörleri, yerel yönetimler ve bireysel sermayedarlar) dikkate alınarak, bu iştiraklerin tarihsel sosyal ağ analizi gerçekleştirilecektir.

Tablo 2'de, kamu payının %50'nin altında olduğu ve denetime tabi olmayan iştirakler veya şirketlerin hissedarlarının derece merkezliği değerleri listelenmekte olup hissedarlar arasında en yüksek derece merkezliğine sahip olan aktörler ne çıkarılmıştır. Ayrıca en yüksek derece içi merkezliği (in-degree centrality) ve derece dışı merkezliği (out-degree centrality) değerlerine sahip hissedarların oranları hesaplanmış ve sunulmuştur.

Kamu payının %50'nin altında olduğu ve denetime tabi olmayan iştirakler veya şirketlerin hissedar yapısı, Gephi Programı kullanılarak şekil 1'de görselleştirilmiştir. Analiz kapsamında, iştiraklerin hissedarları arasında kamu

---

şirketi, ilgili alanda faaliyet gösteren başlıca kuruluşlardır. Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, 30-1-0-0-92-580-2 (Türkiye Yapağı ve Tiftik A.ř. hakkında rapor), 24.02.1958.

³⁹ T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, Kalkınma Planı (Birinci Beş Yıl) 1963-1967, 1963, s. 88.

kurumları, özel şirketler, yabancı sermaye, yerel yönetimler ve bireysel sermayedarlar yer almaktadır. Görselleştirme sürecinde ise en yüksek paya sahip olan aktörler ön plana çıkarılarak vurgulanmıştır.

Tablo1 ve Şekil 1'de yer alan iştiraklerdeki şirketler/aktörler ile kamu kurumları incelendiğinde, en yüksek paya sahip olanlar arasında başta bireysel sermayedarlar ve kooperatifler olmak üzere özel şirketler öne çıkmaktadır. Özellikle dönemin İş Bankası ve Türk Ticaret Bankası gibi iki büyük bankasının da özel sektör kategorisine dâhil edilmesiyle özel sektörün payının arttığı gözlemlenebilir. Bununla birlikte Sümerbank ve Ziraat Bankası başta olmak üzere dönemin KİT'leri, kamu kurumları ve kamu bankalarının payları dikkate alındığında, kamu sektörünün de önemli bir ağırlığa sahip olduğu görülmektedir. Hem tablo hem de grafik, hissedar sayısı açısından özel sektörün payının yüksek olduğunu göstermekle birlikte Tablo 1'de de ortaya konulduğu üzere, hissedarların taahhüt ettiği toplam sermaye paylarına bakıldığında kamunun payının %72 gibi oldukça yüksek bir orana ulaştığı anlaşılmaktadır. Bu durum, iştiraklerde görünürde özel sektör ön planda olsa da arka planda çarkları işleten ve asıl belirleyici rolü oynayan aktörün kamu sektörü olduğunu ortaya koymaktadır. En yüksek derece içi merkezîliğe (in-degree centrality) sahip olan veya en çok iştirak edilen şirketler incelendiğinde, yoğunluğun başta tarımsal sanayi, madencilik ve kısmen de tekstil girdilerinde toplandığı gözlemlenmektedir.

Kamu payının %50'nin üzerinde olduğu ve denetime tabi bulunan iştiraklerin hissedar yapısında KİT'ler başta olmak üzere özel şirketler, yabancı sermaye, yerel yönetimler ve bireysel sermayedarlar yer almaktadır. Görselleştirme sürecinde, bu yapı içerisinde en yüksek paya sahip olan aktörler ön plana çıkarılarak vurgulanmıştır. Tablo 3 ve Şekil 2'deyen alan iştiraklerdeki şirketler/aktörler ile kamu kurumları analiz edildiğinde en yüksek paya sahip olanlar arasında özellikle Ziraat Bankası ve Sümerbank gibi KİT'ler ön plana çıkmaktadır. Bununla birlikte özel sektörden bireysel sermaye sahipleri, İş Bankası ve birkaç özel işletme de söz konusu iştiraklere katılım göstermiştir. Zaten Tablo 1'deki söz konusu iştirakler ya da şirketlerin taahhüt edilen sermaye paylarına bakıldığında kamu/KİT'lerin payı %80'in üstündedir. Özel sektörün bu iştiraklere katılımı, başta dokuma ve hayvancılık olmak üzere belirli alanlarda yoğunlaşmıştı. Kamu payının %50'nin üzerinde olduğu bu iştirakler, KİT'lerin kendi bünyelerindeki faaliyet alanlarının bir kısmını iştirak veya anonim şirket haline getirip özel sektörün katılımını sağlamaya çalışmıştı. Fakat çoğunluğunda kamunun payı oldukça yüksek kalmıştır.

Şeker Pancarı Etrafında Örülen İş Birliği: Kamu, Özel Sektör ve Çiftçi Sermayesinin Entegrasyonu

1930'lu yıllarda uygulanan ithal ikameci sanayileşme stratejisi kapsamında, temel tüketim maddelerinde somutlaşan “üç beyaz”ın (un, şeker, pamuk) ülke içinde üretilmesi büyük ölçüde kamu iktisadi teşebbüsleri (KİT'ler) aracılığıyla gerçekleştirilmişti. Ancak bu dönemde özel sektör de söz konusu sürece aktif olarak katılmıştı. Şeker üretimi, bu duruma örnek teşkil etmekteydi. Her ne kadar 1920'lerde şeker üretimi özel işletmelerle başlatılmış olsa da bu işletmeler kamu destekli bir yapıya sahipti. 1950'lerin başlarında ise şeker üretimini koordine etmek amacıyla Türkiye Şeker Fabrikaları Anonim Ortaklığı (A.Ş.) kurulmuştu. Bu ortaklığın üç eşit paya sahip ortağı bulunmaktaydı: Ziraat Bankası ve Sümerbank gibi iki önemli kamu iktisadi teşebbüsü ile özel sektör temsilcisi olan İş Bankası. Bu iştirak, başlangıcından itibaren devlet sermayesi ve teknik desteğiyle özel teşebbüslerin serpilmesini teşvik eden bir modelin işlediği, kamu ve özel sektörün bir arada faaliyet gösterdiği bir yapı olarak öne çıkmıştı. 1950 yılından sonra bu iştirakin sermayesine katıldığı beş özel şeker şirketi kurulmuştu. Adapazarı, Amasya, Kayseri, Konya ve Kütahya'da tesis edilen bu beş özel şeker fabrikasının kurucusu, sermayedarı ve yöneticisi aslında Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. idi. Bununla birlikte Pancar Ekicileri Kooperatifleri aracılığıyla çiftçi sermayesi de bu fabrikalara ortak edilmişti.⁴⁰ Beş özel şeker fabrikasına İş Bankası ve Ziraat Bankası da ortak olmuştu. Bu durum, hem kamu hem de özel sektör ile küçük tarımsal üreticinin entegrasyonunu sağlayan bir model olarak dikkat çekmektedir. Bu model, tarımsal bir ürün olan şeker pancarı etrafında şekillenen ve devlet sermayesi, çiftçi sermayesi ile özel sermayenin iş birliği temelinde kurulan bir yapıyı ifade etmekteydi. Söz konusu bu iş birliği modelinin bir uzantısı olarak, Pancar Ekicileri Kooperatiflerinin yanı sıra şeker fabrikası kurmak, şeker ve şeker sanayii ile ilgili tesis ve teşkilatları oluşturmak ve bu alanlarda çeşitli girişimlerde bulunmak amacıyla, şeker fabrikalarının planlandığı bölgelerde “Şeker Sanayii Kalkındırma” adı altında anonim şirketler de kurulmuştu. Örneğin, Kütahya Şeker Sanayii Kalkındırma A.Ş., Kütahya Şeker Fabrikası A.Ş.'ye 1 milyon TL'lik sermaye ile katılım sağlamıştı. Devlet arşivlerindeki ilgili belgede bu sermayenin halktan toplandığı belirtilmekte olup bu kaynağın bölgedeki

⁴⁰ 1951 yılında hazırlanan bir raporda, şeker sanayisine çiftçi sermayesinin de dâhil edilmesi yoluyla sektörde yeni bir yapılanmanın oluşturulması önerilmiş ve bu sayede şeker sanayisi için ek finansal kaynakların sağlanabileceği vurgulanmıştır. Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi 490-1-0-0 1452 18 4 (Türkiye Şeker Fabrikaları ile ilgili Profesör Hırş'ın raporu. Şeker sanayiiine hususi sermayenin iştiraki. Sümerbank'ın noktai nazarı.) 26.01.1951.

şehirlerde yaşayan küçük esnaf ve yerel halktan temin edildiği yorumunu yapmak yanlış olmayacaktır.⁴¹

1950'lerin başlarında ülke nüfusunun yaklaşık %75'i köylerde yaşamaktadır⁴² ve bu çerçevede büyük çoğunluğunun küçük ölçekli tarımsal üretici olduğu söylenebilir. Demokrat Parti iktidarının ilk yıllarında uygulanan tarımsal destekleme politikaları sayesinde tarımsal üretimde önemli bir genişleme sağlanmıştı. Bu genişlemeyi tarıma dayalı sanayi alanında da sürdürülebilmek amacıyla şeker pancarı üretiminin yoğunlaştığı çeşitli bölgelerde dokuz adet şeker fabrikasının kurulması planlanmıştı. Söz konusu program, Türkiye Şeker Fabrikaları Anonim Ortaklığı (A.Ş.) genel müdürü Baha Esat Tekand tarafından hazırlanmıştı. Bu program, Demokrat Parti'nin devletçilik anlayışıyla uyumlu bir yaklaşım sergilemekteydi. Zira Demokrat Parti'nin buradaki temel anlayışı, "hususî teşebbüs ile ve bilhassa küçük ziraat erbabı ile devlet sermayesinin el ele vermesi" şeklinde ifade edilmekteydi.⁴³ Şeker fabrikalarının planlanmasıyla eşzamanlı olarak ilgili bölgelerde pancar ekicileri üretim kooperatifleri kurulmuştu. Bu kooperatiflere 35.593 çiftçinin katıldığı ve sermaye koyduğu belirtilmiş, ayrıca ilerleyen yıllarda bu birikimin artarak yaklaşık 35 milyon TL'lik bir çiftçi sermayesi oluşturacağı öngörülmüştü.⁴⁴

Şeker sanayi, Ziraat Bankası ve Sümerbank gibi iki önemli kamu iktisadi teşebbüsü ile özel sektörün temsilcisi olan İş Bankası'nın yanı sıra Pancar Ekicileri Kooperatifleri aracılığıyla çiftçi sermayesi ve "Şeker Sanayii Kalkındırma" adı altında kurulan anonim şirketler vasıtasıyla ilgili kentlerdeki esnaf ve küçük üreticilerin katılımıyla finansal bir yapı oluşturmuştu. Bu yapı, Şekerbank ve Şeker Sigorta gibi kuruluşlarla birlikte, 1945 sonrası Türkiye ekonomisinde gözlemlenen "ekonominin desantralizasyonu ve birikim olanaklarının ülke geneline yayılması" şeklindeki temel eğilimle de uyumluydu. Tablo 1 ve Şekil 5'te de görüldüğü üzere, kooperatiflerin tarım sektöründe ortaya çıkardığı sermaye yalnızca şeker sanayii ile sınırlı kalmamış; madencilikten ulaştırma sektörüne kadar çok çeşitli alanlarda

---

⁴¹ Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi 30-1-0-0 105 652 4 (Kütahya'da bir şeker fabrikası kurulması hakkında çalışmalar.), 26.07.1952.

⁴² Rıdvan S. Karluk, Cumhuriyet'in ilanından günümüze Türkiye ekonomisinde yapısal dönüşüm. Beta, 2009. s. 13

⁴³ Bk. Kocaeli Mebusu Ekrem Alican ve 34 arkadaşının, şeker fabrikalarına bahşolunan imtiyazat ve muafiyet hakkındaki 601 sayılı Kanunun 2 inci maddesinin değiştirilmesine dair kanun teklifi ve Ekonomi, Gümrük ve Tekel, Maliye ve Bütçe komisyonları raporları (2/512.), TBMM, Tutanak Dergisi, Yüz Dokuzuncu Birleşim, Dönem: IX, Cilt: 24, Toplantı: 3, 15.07.1953.

⁴⁴ Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi 30-1-0-0 105 652 4 (Kütahya'da bir şeker fabrikası kurulması hakkında çalışmalar.), 26.07.1952.

faaliyet gösteren iştiraklere katılarak birikim olanaklarının ülke geneline yayılmasında kilit bir rol oynamıştı.

Çarkları Döndürenler: Ziraat Bankası, Sümerbank ve Etibank

1950'lerin ortalarından itibaren Etibank ve Sümerbank'ın ekonomideki rolleri, sermaye artırımı ve bu kurumlara bağlı olan kâğıt ve selüloz, çimento, kömür gibi fabrika ve müesseselerin iştiraklere veya birer KİT'e dönüştürülmesi yoluyla güçlendirilmişti. Öte yandan Ziraat Bankası, 1950'lerin başından itibaren dönemin tarımsal politikalarına paralel olarak sermaye olanaklarını artırarak faaliyet alanını genişletmişti.⁴⁵ Benzer bir genişleme Etibank⁴⁶ ve Sümerbank⁴⁷ için de yapılmıştı. Sümerbank ve Ziraat Bankası tarım, bankacılık-sigortacılık, ticaret, enerji ve madencilik gibi alanların yanı sıra tekstil, inşaat ve tarım girdileri gibi geniş bir yelpazede iştiraklere dâhil olurken, Etibank'ın ise faaliyetleri ağırlıklı olarak madencilik sektörüyle sınırlandırılmıştı. Tablo 1 ve Şekil 5 incelendiğinde, Sümerbank (35 iştirak), Ziraat Bankası (35 iştirak) ve Etibank (17 iştirak) en yüksek sermaye payına sahip kamu iktisadi teşebbüsleri (KİT) olarak öne çıkmaktadır. Bununla birlikte Emlak Kredi Bankası, Et ve Balık Kurumu ve TCDD gibi diğer KİT'ler de yüksek sermaye paylarıyla çok sayıda iştirake sermaye aktarımında bulunmuştu. Tablo 2 ve Şekil 1'deki ve Tablo 3 ve Şekil 2'deki veriler, söz konusu üç ana kurumun çok sayıda iştirake kaynak sağladığını açık bir şekilde göstermektedir.

1950'li yıllarda artan kentleşme ve altyapı yatırımlarının ortaya çıkardığı temel girdi ihtiyacı olan çimento üretimi, şeker endüstrisinde olduğu gibi, Türkiye

⁴⁵ Ziraat Bankası'na 1949 yılında ödenmiş sermayesinin iki katına kadar tahvil çıkarma imkânı tanınmış, aynı yıl sermayesi 100 milyon liradan 300 milyon liraya yükseltilmiş ve 1955 yılında ise itibari sermayesi 750 milyon liraya çıkarılmıştır. Bk. *T.C. Resmî Gazete*, S. 7218, 28.05.1949, *T.C. Resmî Gazete*, S. 7379, 14.12.1949.

⁴⁶ Etibank'ın itibari sermayesi, 1946 yılında 150 milyon liraya yükseltilmiş olup, faizli veya faizsiz, ikramiyeli veya ikramiyesiz tahviller çıkarabilmesine ve on beş yıla kadar vadeli istikrazlar yapabilmesine ilişkin yasal düzenlemeler getirilmiştir. 1953 yılında itibari sermayesi 500.000.000 liraya çıkarılan Etibank, yalnızca kendi kurduğu veya iştirak ettiği sanayi ve ticaret işletmelerine kredi verebilecek şekilde sınırlandırılmıştı. Bu kısıtlamalar, bankanın mevduat toplama, iskonto yapma ve kredi verme gibi temel bankacılık işlemlerini etkin bir şekilde yürütmesini engellemişti. Ancak, söz konusu kısıtlamaların kaldırılması ve bankanın bu alanlarda faaliyet gösterebilmesine imkân tanıyacak yasal ve kurumsal düzenlemeler yapılmıştı. Bk. *T.C. Resmî Gazete*, S. 6227, 08.02.1946, *T.C. Resmî Gazete*, S. 8455, 11.07.1953.

⁴⁷ 1946 yılında Sümerbank'ın itibari sermayesi 200 milyon liraya yükseltilmiş olup, Bakanlar Kurulu tarafından faizli veya faizsiz, ikramiyeli veya ikramiyesiz tahviller çıkarabilmesine ve on beş yıla kadar vadeli istikrazlar yapabilmesine imkân tanınmıştı. Ancak bu tür işlemlerin tutarı, itibari sermayesinin yarısını aşamayacak şekilde sınırlandırılmıştı. Sümerbank'ın itibari sermayesi, 1955 yılında 500 milyon liraya çıkarılarak kurumsal kapasitesi daha da güçlendirilmişti. Bk. *T.C. Resmî Gazete*, S. 6227, 08.02.1946, *T.C. Resmî Gazete*, S. 9013, 27.05.1955.

Emlâk Kredi Bankası, Sümerbank ve İş Bankası'nın iştirakiyle kurulan Türkiye Çimento Sanayii T.A.Ş. tarafından karşılanmıştır. Bu iştirak, ya doğrudan kendisine bağlı kamu iktisadi teşebbüsü (KİT) niteliğinde müesseseler kurmuş ya da özel sektörle ortaklıklar⁴⁸ gerçekleştirmişti. Söz konusu iştiraklerin/ortaklıkların itibari sermayelerine bakıldığında hepsinde en yüksek ortaklık payının ya Türkiye Çimento Sanayii T.A.Ş. ya da Sümerbank'a ait olduğu görülmektedir.⁴⁹

1950'li yıllarda tekstil ve diğer tüketim malları sektörlerinde özel sanayinin yeni yatırımlar gerçekleştirdiği gözlemlenmektedir. 1950'lerin sonlarına gelindiğinde, tekstil ve diğer tüketim malları sanayisinde yaratılan katma değerın kamu kesimi ile özel kesim arasında yaklaşık yarı yarıya paylaşıldığı; tüketim malları sanayisinin toplam sınaî hâsıla içinde özel sektörün payının ise %70-75 oranında bir yer tuttuğu tahmin edilmektedir.⁵⁰ Bununla birlikte özel sektörün bu dönemde iştirakler aracılığıyla ara malı üretimine de katılmaya çalıştığı görülmektedir. Ara malı üretimi kapsamında daha önce çimento sanayii örneği verilmişti. Buna ek olarak demir-çelik üretimi alanında Ziraat Bankası'nın desteğiyle İstanbul Demir ve Çelik Sanayii A.Ş. faaliyet göstermiş; aynı şekilde Koç Grubu'na bağlı Arçelik Türk Anonim Ortaklığı, Devlet Malzeme Ofisi iştirakiyle kurularak üretime başlamıştı.⁵¹ Ara malı üretiminin yanı sıra üretim aracı niteliğindeki kamyon ve traktör üretimi de bu dönemde yapılmaya çalışılmıştı. Federal Türk Kamyonları A.Ş. ile kamyon üretimi gerçekleştirilirken, Minneapolis-Moline Türk Traktör ve Ziraat Makinaları A.Ş. ile de traktör üretimi yapılmıştı.⁵² Her iki işletme, Ziraat Bankası, Makina ve Kimya Endüstrisi Kurumu (MKEK) ve Türkiye Zirai Donatım Kurumu (TZDK) gibi KİT'lerin yanı sıra yabancı sermaye ve çeşitli kooperatiflerin iştirakiyle kurulmuştu. Bu durum, özel sektörün kamu kaynakları ve yabancı sermaye aracılığıyla ara malı ve üretim aracı üretiminde varlık gösterme çabalarını yansıtmaktaydı.

Sonuç

1950 ve 1957 yıllarında gerçekleştirilen sanayi sayımlarının karşılaştırılmasına ilişkin dönemin Sanayi Bakanı Samet Ağaoğlu, özel sermayenin sanayi sektöründe

---

⁴⁸ Bu iştirakler: Çorum Çimento Sanayii T. A. Ş., Ankara Çimento Limited Şirketi, Ankara Çimento Sanayii T. A. Ş., Balıkesir Çimento Sanayii T. A. Ş., Eskişehir Çimento Fabrikası A. Ş., Trakya Çimento Sanayii T. A. Ş.

⁴⁹ TBMM, Tutanak Dergisi, On Altıncı Birleşim, ss. 755-756.

⁵⁰ Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi (1908-2002)*, s. 113.

⁵¹ TBMM, Tutanak Dergisi, On Altıncı Birleşim, s. 763.

⁵² TBMM, Tutanak Dergisi, On Altıncı Birleşim, s. 762.

dört kat büyüme kaydettiğini ifade etmişti.⁵³Özel sermayenin bu genişlemesi, 1940'ların ortalarından itibaren KİT'lerin özel sermayeye devredilmesine ilişkin söylemi yeniden gündeme taşımış ve bu durum 1959 yılı Bütçe metinlerine de yansımıştı. Ayrıca 1940'ların sonlarındaki yaklaşıma paralel olarak, devletin özel teşebbüsü desteklemesi ve kârlı işleri özel sektöre bırakarak kendisini daha stratejik ve zaruri alanlara odaklaması gerektiği yönündeki söylem tekrar vurgulanmıştı:⁵⁴

“Son yılların sanayileşme hareketlerinin karakteristik noktalarından biri resmî müesseselerle vatandaşların iş birliğidir. Bu çalışmaların misallerini bilhassa şeker, çimento ve mensucat sanayilerinde görmekteyiz. Hususi teşebbüs şüphesiz bilgi, tecrübe ve sermaye bakımından ilerlemiştir. Buna rağmen daha uzun bir zaman için Devletin her bakımdan yardım ve müzaheretine muhtaçtır. Sanayi Vekâletinin kuruluş gayelerinden biri resmî ve hususi teşebbüslerin arasındaki ikiliği bertaraf etmek ve bilhassa hususi teşebbüsleri desteklemektir. Kanaatimize göre cazip mevzuları ve bilhassa kârlı işleri tercihan hususi sektöre bırakılmalı ve hattâ Devletin elinde bulunan bir kısım fabrikaları kısmen veya tamamen hususi Sermayeye devretmek yoluna gidilmelidir. Devlet mühim ve zaruri mevzularla iştigal etmelidir.”

1950'lerin sonlarında özel sermaye olanaklarının genişlemesi, özellikle tüketim malı üretimi alanında gerçekleşmişti. 1959 yılı bütçe metninde özel sektörün devletin desteğine, yani özel sektör lehine bir tutum benimsemesine ihtiyaç duyduğu ifade edilmekteydi. Özel sektör lehine tavır alma, artık yalnızca tüketim malı üretimiyle sınırlı kalmayıp ara malı ve üretim girdileri üretiminde de rol alma eğilimine işaret edilmekteydi. Söz konusu eğilim, bu çalışmada ele alınan iştiraklerde özel sermayenin dayanıklı tüketim malları, ara malı/girdiler ve üretim araçları üretiminde giderek daha görünür hale geldiğini ortaya koymaktadır.

1940'lı yılların ortalarından itibaren Kamu İktisadi Teşebbüslerinin (KİT) “özel sermayeye devri” eğilimi öne çıkarken, 1950'lerin başlarından itibaren bu eğilim, “ineği satın almadan süt sağabilmek” ya da KİT'leri özel sermayenin bir aparatı haline getirmek şeklinde kendini göstermişti. Bu süreçte, KİT'leri doğrudan devralma arzusundan ziyade onları sermaye birikim olanaklarını genişletme aracına dönüştürme eğilimi ağırlık kazanmıştı. Bu çalışmada, 1946-1960 döneminde iştirakler/ortaklıklar, Sosyal Ağ Analizi yöntemi kullanılarak incelenmiştir. İştiraklerin bir yapı olarak ele alındığı bu inceleme sonucunda görünürde özel sektörün ön planda olduğu, ancak arka planda çarkları işleten ve

⁵³Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, 30-1-0-0 92 579 5 (Sanayi Sayım hakkındaki Sanayi Bakanı Samet Ağaoğlu'nun beyanati ve hazırlanan protokoller.), 22.08.1957.

⁵⁴1959 Mali Yılı Muvazenei Umumiye Kanunu Lâyihası ve Bütçe Encümeni Mazbatası (1/258) Devre: XI, İçtima: 2, S. Sayısı: 41

asıl belirleyici rolü oynayan aktörün kamu sektörü olduğu tespit edilmiştir. Bu bulgu, KİT'lerin özel sermaye birikim olanaklarını genişletme aracı/düzeneği olarak işlev gördüğünü ortaya koymaktadır.

Bu çalışmanın açıkta bıraktığı iki temel sorunsal bulunmaktadır. Birincisi, iştiraklerin 1960'lı yıllardan 1980'li yılların ortalarına kadar, özelleştirme süreçlerine değin varlığını sürdürmüş olmasıdır. Bu durum, ayrıntılı ve yoğun bir araştırma gerektirmektedir. Zira 1960'lı yılların ortalarından 1980'e ve 1980 sonrasında farklı sermaye birikim stratejileri benimsenmişti. İştiraklerin konumunun bu dönemsel çerçeveler içerisinde değerlendirilmesi büyük önem taşımaktadır. İkincisi ise, 1946-1960 döneminde özel sermaye birikim olanaklarını genişletme aracı/düzeneği olarak yalnızca iştiraklerin değil, KİT'lerin ve diğer kamu kurumlarının fiyat politikalarının da önemli bir değişken olduğunun vurgulanması gerekliliğidir. Bu durum, dönemin bütünlüklü fiyat politikalarının geniş kapsamlı bir araştırmasını zorunlu kılmaktadır.

Kaynaklar

Arşiv Kaynakları

- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, BCA, Ankara*
30-1-0-0-92-580-2 (Türkiye Yapacağı ve Tiftik A.Ş. hakkında rapor), 24.02.1958
30-1-0-0 105 652 4 (Kütahya'da bir şeker fabrikası kurulması hakkında çalışmalar.), 26.07.1952.
490-1-0-0 1452 18 4 (Türkiye Şeker Fabrikaları ile ilgili Profesör Hırş'in raporu. Şeker sanayiine hususi sermayenin iştiraki. Sümerbank'ın noktai nazarı.) 26.01.1951.
30-1-0-0 92 579 5 (Sanayi Sayım hakkındaki Sanayi Bakanı Samet Ağaoglu'nun beyanatu ve hazırlanan protokoller.), 22.08.1957.
490-1-0-0 1464 3 (Sınai işletmelerin özel sermayeye devri konulu raporun Parti Divanı'na sevki.), 11.06.1948.
501-32182-128217 (Ülkemizdeki bazı sanayi kuruluşların özel teşebbüse devri hakkında Almanya basınında çıkan haber.), 08.05.1952.
30-1.0.0 105 652 3 (Seyhan Barajı finansmanı konusunda Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankası ile yapılan görüşmeler.) 18.04.1952.

Resmî Yayınlar

Başvekâlet Umumi Murakabe Heyeti, *İktisadi Murakabenin 20 Yılı*, Gürsoy Basımevi, Ankara 1959,

Başvekâlet (1952) Deniz tuzlarında yabancı memleketlere ihraç edilmek şartıyla tuz istihsalı için hakiki veya hükmi şahıslara izin verilebileceği hakkında kanun tasarısı ile Çanakkale Milletvekili Kenan Akmanlar'm, Tuz Kanununun 1 nci maddesinin değiştirilmesi hakkında kanun teklifi ve Adalet ve Maliye komisyonları raporları (1/120, 2/49), TBMM, Tutanak Dergisi, Otuz Yedinci Birleşim, Dönem: IX, Cilt:13, Toplantı:2, 08.02.1952,

Başvekâlet (1953) Kocaeli Mebusu Ekrem Alican ve 34 arkadaşının, şeker fabrikalarına bahşolunan imtiyazat ve muafiyet hakkındaki 601 sayılı Kanunun 2 inci maddesinin değiştirilmesine dair kanun teklifi ve Ekonomi, Gümrük ve Tekel, Maliye ve Bütçe komisyonları raporları (2/512.), TBMM, Tutanak Dergisi, Yüz Dokuzuncu Birleşim, Dönem:IX, Cilt:24, Toplantı:3, 15.07.1953

Başvekâlet (1954) Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Çukurova Elektrik Türk Anonim Ortaklığı arasında Seyhan Barajı Hidro-elektrik tesislerinin devrine mütaallik olarak akdedilen Mukaveleinin tasdiki hakkında kanun lâyhması ve Bayındırlık ve Bütçe komisyonları raporları (1/727), TBMM, Tutanak Dergisi, Otuz Dördüncü Birleşim, Dönem:IX, Cilt:27, Toplantı:4, 27.01.1954,

TBMM (1960) Tutanak Dergisi, On Altıncı Birleşim, Dönem: XI, Cilt 11, Toplantı:3, 12.02.1960,

TBMM (1959) 1959 Malı Yılı Muvazenei Umumiye Kanunu Lâyhması ve Bütçe Encümeni Mazbatası (1/258)

T.C. Resmî Gazete, S. 7218, 28.05.1949.

T.C. Resmî Gazete, S. 7379, 14.12.1949.

T.C. Resmî Gazete, S. 6227, 08.02.1946.

T.C. Resmî Gazete, S. 8455, 11.07.1953

T.C. Resmî Gazete, S. 9013, 27.05.1955

Kitaplar, Makaleler ve Tezler

ALEXANDER Alec P. (1960) Industrial entrepreneurship in Turkey: Origins and growth *Economic Development and Cultural Change*, Cilt 8, Sayı 4.

AVCIOĞLU Doğan (1973) *Türkiye'nin Düşeni:(Dün-Bugün-Yarın): Cilt II*. Tekin Yayınevi.

BORATAV Korkut (2003) *Türkiye İktisat Tarihi (1908-2002)*, 9. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara

- (2006) *Türkiye'de Devletçilik*, 6. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara.
- BUĞRA Ayşe (2017) *Devlet ve İşadamları*, 7. Baskı, İletişim Yayınları.
- CHP (1947) *Yedinci Büyük Kurultayı*.
- Demokrat Parti (1946) *1946 Yılı Parti Programı*,
----- (1952) *1952 Yılı Parti Programı*,
- Devlet Planlama Teşkilatı(1963) *Kalkınma Planı (Birinci Beş Yıl) 1963-1967*.
- ERİCSON Bonnie H. (1997) Social networks and history: A review essay, *Historical Methods: A Journal of Quantitative and Interdisciplinary History*, Cilt 30, Sayı 3.
- KARLUK S. Rıdvan (2009) *Cumhuriyet'in İlanından Günümüze Türkiye Ekonomisinde Yapısal Dönüşüm*, Beta Basım Yayım Dağıtım, İstanbul.
- KEPENEK Yakup (1987) *Gelişimi, Üretim Yapısı ve Sorunlarıyla Türkiye Ekonomisi*, 12. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- KEYDER Çağlar (1989) *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, İletişim Yayınları, İstanbul
- KURUÇ Bilsay (2011) *Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi Büyük Devletler ve Türkiye*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- MİLLET PARTİSİ (1946) *1946 Yılı Parti Programı*.
Milliyet, 01.11.1951.
- PACHAYAPPAN Murugaiyan, ve Venkatesakumar Ramakrishnan (2018) A graph theory based systematic literature network analysis, *Theoretical Economics Letters*, Sayı. 8, s. 960-980.
- The International Bank For Reconstruction And Development (1951) *The Economy of Turkey An Analysis And Recommendations For A Development Program*, The Johns Hopkins Press, Maryland.
- Türkiye Köylü Partisi (1952) *1952 Yılı Parti Programı*.
- KİPAL Ulaş – UYANIK Özgür (2001) *Türkiye Milli İktisat Tarihi: Devletçilik*, Kaynak Yayınları, İstanbul.
- WETHERELL Charles (1998) Historical Social Network Analysis, *International Review Of Social History*, Cilt 43, Sayı 6.

Ekler

En Yüksek Derece Dışı Merkeziliği (Out-Degree Centrality)				En Yüksek Derece İçi Merkeziliği (In-Degree Centrality)			
Aktörler / Kurumlar	Derece	İştirak ettiği hisse sayısı	Kendisine İştirak	Derece	İştirak ettiği hisse sayısı	Kendisine İştirak	İştirakler/işletmeler
Bireysel Sermaye	168,00	168,00	0,00	46,00	0,00	46,00	Kömür İşletmeleri A. ř.
Kooperatifler	130,00	130,00	0,00	41,00	1,00	40,00	Türkiye Turizm Bankası A. ř.
Özel şirket	102,00	102,00	0,00	35,00	0,00	35,00	Sanayi Nakliyat A. ř.
Sümerbank	35,00	35,00	0,00	35,00	1,00	34,00	Maden Kredi Bankası A. ř.
Ziraat Bankası	34,00	34,00	0,00	33,00	0,00	33,00	Süt Hayvanları ve Süt Sanayi A.ř.
İş Bankası	31,00	29,00	2,00	33,00	1,00	32,00	Gıda ve İhtiyaç Maddeleri T. A. ř.
Yabancı Sermaye	24,00	23,00	1,00	31,00	0,00	31,00	Krom İşletmeleri A. ř.

Yerel Yönetimler	23,00	23,00	0,00	24,00	1,00	23,00	Migros T. A. Ş.
Etibank	17,00	17,00	0,00	20,00	0,00	20,00	Türkiye Petrolleri A. O.
T. Şeker Fabrikaları A. O.	16,00	16,00	0,00	22,00	3,00	19,00	Şekerbank T. A. Ş
Emlak Kredi Bankası	19,00	14,00	5,00	18,00	0,00	18,00	Pancar Ekicileri Birliği A. Ş.
Et ve Balık Kurumu	12,00	12,00	0,00	18,00	4,00	14,00	T. Halk Bankası A. Ş
TCDD	10,00	10,00	0,00	14,00	0,00	14,00	Gübre Fabrikaları T. A. O.
Türk Ticaret Bankası	14,00	9,00	5,00	13,00	0,00	13,00	Jüt İpliği Çuval ve Kanaviçe Endüstrisi T. A. Ş.
Vakıflar Bankası	9,00	9,00	0,00	12,00	3,00	9,00	Millî Reasürans T. A. Ş.
Hazine/Maliye	8,00	8,00	0,00	9,00	0,00	9,00	Ege Elektrik T. A. O
Makina ve Kimya Endüstrisi	6,00	6,00	0,00	9,00	0,00	9,00	Minneapolis - Moline Türk Traktör ve Ziraat Mak A. Ş.

T. C. Emekli Sandığı	6,00	6,00	0,00	9,00	1,00	8,00	Adapazarı Şeker Fabrikası T. A.Ő.
Ticaret ve Sanayi Odaları	5,00	5,00	0,00	8,00	0,00	8,00	Çukurova Elektrik T. A. O.
T. Halk Bankası	18,00	4,00	14,00	8,00	0,00	8,00	Madeni İnşaat İŞleri T. A. Ő.

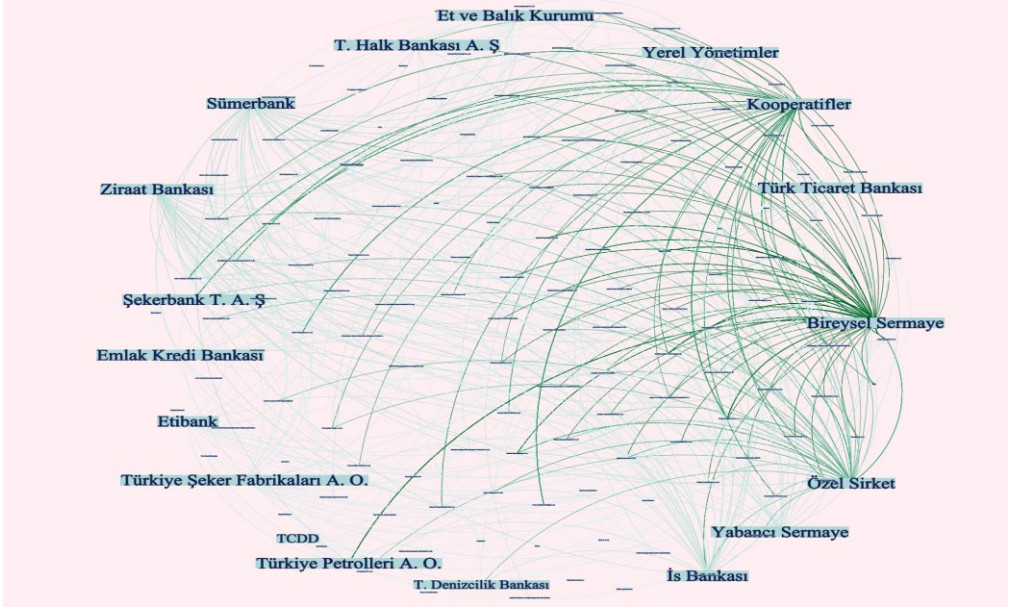
Tablo 2 - Kamu Payının %50'nin Altında Olan ve Denetime Tabi Olmayan İŞtirakler veya Şirketlerin İŞtiraklerin En Yüksek Derece Merkezliği Verileri¹

¹ TBMM, Tutanak Dergisi, On Altıncı Birleşim, Dönem: XI, Cilt 11, Toplantı:3, 12.02.1960, s.732-783'deki veriler kullanılarak hazırlanmıştır.

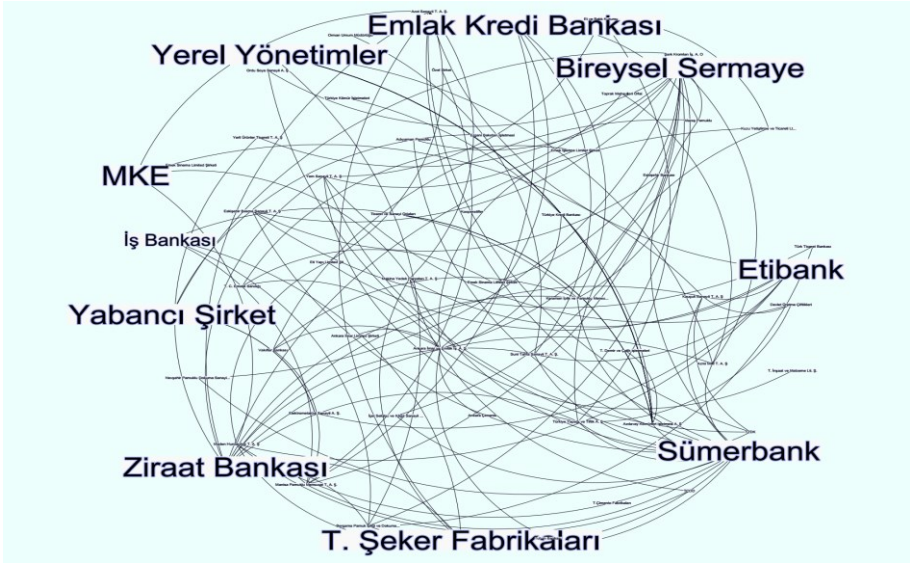
En Yüksek Derece İç Merkeziliği (In-Degree Centrality)				En Yüksek Derece Dış Merkeziliği (Out-Degree Centrality)			
İştirakler/işletmeler	Kendisine İştirak	İştirak ettiği hisse sayısı	Derece	Kendisine İştirak	İştirak ettiği hisse sayısı	Derece	Aktörler /Kurumlar
Azdavay Kömürleri İşletmesi A. Ş.	16	0	16	0	18	18	Sümerbank
Ankara İmar ve Emlâk İş. A. Ş.	9	1	10	0	12	12	Ziraat Bankası
Bergama Pamuk İpliği ve Dokuma Sanayii T. A. Ş.	7	0	7	0	12	12	Yerel yönetimler
Karaman İplik ve Pamuklu Mensucat Sanayii T. A. Ş.	6	0	6	0	11	11	Bireysel Sermaye
Yem Sanayii T. A. Ş.	6	0	6	0	7	7	Etibank
Manisa Pamuklu Mensucat T. A. Ş.	6	0	6	0	6	6	Emlak Kredi Bankası
Azot Sanayii T. A. Ş.	6	2	8	0	4	4	İş Bankası
Azmi Millî T. A. Ş.	5	0	5	0	4	4	Vakıflar Bankası
Makina Yedek Parçaları T. A. Ş.	5	0	5	0	4	4	TZDK
Suni Tahta Sanayii T. A. Ş.	5	0	5	3	3	6	T. Şeker Fabrikaları
Kauçuk Sanayii T. A. Ş.	5	0	5	0	3	3	Özel Şirket
Elektrometalürji Sanayii A. Ş.	5	0	5	0	3	3	Yabancı Sermaye
Maden Hurdacılığı T. A. Ş.	5	1	6	0	3	3	Devlet Üretim Çiftlikleri
Türkiye Yapağı ve Tiftik A. Ş.	5	2	7	0	3	3	Et ve Balık Kurumu
Maraş Pamuklu	4	0	4	0	3	3	Ticaret ve Sanayi Odaları
Eskişehir Basma Sanayii T. A. Ş.	3	0	3	0	3	3	T. C. Emekli Sandığı
Eti Yapı Limited Şti.	3	0	3	6	2	8	Azot Sanayii T. A. Ş.
Kuzu Yetiştirme ve Ticareti Ltd. Şirketi	3	0	3	5	2	7	Türkiye Yapağı ve Tiftik A. Ş.
Emek İşletme Limitet Şirketi	3	0	3	0	2	2	Makina ve Kimya Endüstrisi
T. Şeker Fabrikaları	3	3	6	0	2	2	Toprak Mahsulleri Ofisi
Yerli Ürünler Ticareti T. A. Ş.	2	0	2	0	2	2	TCDD
Adıyaman Pamuklu	2	0	2	0	2	2	Türk Ticaret Bankası

Tablo 3. Kamu payının %50'nin üzerinde olduğu ve denetime tabi olan iştiraklerin En Yüksek Derece Merkeziliği verileri²

² TBMM, Tutanak Dergisi, On Altıncı Birleşim, Dönem: XI, Cilt 11, Toplantı:3, 12.02.1960, s.732-783'deki veriler kullanılarak hazırlanmıştır.

Şekil 1. Kamu payının %50'nin altında olan ve denetime tabi olmayan iştirakler ağ grafiği

Şekil 2. Kamu payının %50'nin üzerinde olduğu ve denetime tabi olan iştiraklerin ağ grafiği